

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Nepilna laika studijas

1. Līmeņa profesionālā studiju programma

“Pirmsskolas izglītības skolotājs”

LINDA HUDOBČONOKA

**Vidējā pirmsskolas vecumposma bērnu emocionālās atsaucības
veicināšana bērnu savstarpējo attiecību sekmēšanai**

Kvalifikācijas darbs

Darba vadītājs

Docente Dr.paed. Inga Stangaine

RĪGA, 2019

Anotācija

Kvalifikācijas darba **temats**: “Vidējā pirmsskolas vecumposma bērnu emocionālās atsaucības veicināšana bērnu savstarpējo attiecību sekmēšanai”.

Kvalifikācijas darba **autore**: Linda Hudobčonoka.

Darba vadītāja: Dr paed. Inga Stangaine.

Pētījuma **mērķis** – teorētiski izziņāt un praktiski pamatot bērnu emocionālās atsaucības veicināšanas iespējas bērnu pozitīvu savstarpēju attiecību sekmēšanai.

Pētījuma **hipotēze** - bērnu emocionālā atsaucība un prasme kontrolēt savas emocijas ietekmē bērnu pozitīvas savstarpējās attiecības.

Darbam ir divas daļas. Pirmajā daļā tiek apskatīta teorētiskās literatūras analīze par emocijām, to nozīmi saskarsmes procesā, sniegts emociju raksturojums, analizēta emocionālās atsaucības sekmēšana bērnu pozitīvu attiecību veidošanā. Sniegts vidējā pirmsskolas vecumposma bērnu raksturojums saistībā ar pētāmo tematu., kā arī analizētas rotaļas bērnu emocionālās atsaucības sekmēšanai.

Otrajā daļā aprakstīts empīriskais pētījums par bērnu emocionālās atsaucības sekmēšanu pedagoģiskajā procesā. Tiek sniegts pētāmās grupas raksturojums, emocionālās atsaucības vērtēšanas kritēriji, un tiek atspoguļots praktiskais darbs ar bērniem.

Atslēgas vārdi – emocijas, jūtas, emocionālā atsaucība, rotaļa, saskarsme, sadarbība, mijiedarbība, komunikācija, vidējais pirmsskolas vecums.

Kvalifikācijas darba struktūru veido divas daļas, ieteikumi, secinājumi, izmantotās literatūras saraksts un pielikumi.

Darba apjoms – 58 lpp., 8 attēli, 4 tabulas, 7 pielikumi, izmantoti 45 literatūras avoti.

Annotation

The topic of research is the cultivation of emotional responsiveness in preschool children of average age aiming for success of their mutual relationships

The author of the work is Linda Hudobčonoka.

The supervisor is Inga Stangaine.

The aim of the study is to research and to implement ways of cultivating emotional responsiveness in preschool children of average age aiming for success of their mutual relationships.

The hypothesis of the research runs as follows: the emotional responsiveness of children and the ability to control their own emotions affects children's mutual relationships.

The research consists of two parts. The first part is composed of the analysis of information about emotions, their effect on the process of communication, as well as the analysis of the cultivation of emotional responsiveness in building positive children's mutual relationships. It also includes the basic characteristics of preschool children of average age and the analysis of games for cultivating emotional responsiveness in children.

The second part describes the empirical studies about the cultivation of children's emotional responsiveness in the pedagogical process. It consists of the methodological justification of the research, the characteristics of the group of children undergoing the research, emotional responsiveness evaluation criteria, and the reflection of the practical work with children.

Key words – emotions, feelings, emotional responsiveness, cognitive development, cooperation, interaction, communication, average preschool age.

The structure of the qualification work consists of two parts, suggestions, conclusions, bibliography and annexes.

The content of the work - 58 pages, 8 pictures, 4 tables, 7 annexes, 45 sources of literature reviewed.

Saturs

Ievads.....	5
1. Teorētiskās literatūras analīze par emocijām, to nozīmi saskarsmes procesā	7
1.1. Emocijas, to raksturojums.....	7
1.2. Emocionālās atsaucības sekmēšana bērnu pozitīvu attiecību veidošanā	10
1.3. Vidējā pirmsskolas vecumposma bērnu raksturojums saistībā ar pētāmo tematu	14
1.4. Rotaļas bērnu emocionālās atsaucības sekmēšanai.....	20
2. Empīriskais pētījums par bērnu emocionālās atsaucības sekmēšanu pedagoģiskajā procesā	26
2.1. Pētāmo metožu raksturojums.....	27
2.2. Pētāmās grupas raksturojums.....	28
2.3. Pedagoģiskais process bērnu emocionālās atsaucības un bērnu pozitīvu savstarpējo attiecību sekmēšanai	36
2.4. Pētījumā iegūto rezultātu analīze	45
Secinājumi	50
Ieteikumi skolotājiem	49
Izmantotās literatūras saraksts	51
Pielikumi.....	54

Ievads

Cilvēka dzīve nav iedomājama bez emocijām un jūtām. Mēs nevaram iztikt bez priekiem, ciešanām, dusmām, bez mīlestības un naida. Emocijas nosaka cilvēka uzvedību, bagātina mūsu dzīvi, mūs pašus, palīdz orientēties apkārt notiekošajā. Ir noskaidrots, ka cilvēkam ir pastāvīga vajadzība pēc pārdzīvojumiem un emocionālas piesātinātības. Svarīgs ir arī nosacījums: lai būtu emocionāla piesātinātība, nepieciešami ne tikai pozitīvie pārdzīvojumi (apmierinātas bērna vajadzības), bet arī negatīvie – ciešanas, neapmierinātība (neapmierinātas bērna vajadzības). Cilvēkā nepārtraukti mijās pozitīvās emocijas ar negatīvajām. Nepieciešama māksla valdīt un kontrolēt savas emocijas.

Ģimene ir pamats bērna attīstībai un galvenā bērna emocionālās atsaucības sekmētāja. Tā dod bērnam iespēju ieraudzīt pasaules daudzveidību un liecina par cilvēka spēju pilnvērtīgi uztvert apkārtējo īstenību. Emocionālā atsaucība ir jūtu un emociju pasaule, kurai bērna audzināšanā ir ļoti būtiska loma. Jau no dzimšanas bērns vēro un klausās, mazliet paaudzies arī atdarina redzēto un dzirdēto, šādā veidā apgūstot kā praktiskas darbības, tā arī dažādus uzvedības modeļus, tostarp emociju izpausmes.

Pirmsskolā emocionālā atsaucība un sadarbība ir viena no svarīgākajām prasmēm, kas jāapgūst – spēja just līdz grupas biedriem (empātija), prasme priecāties par sevi un citiem, prasme rotaļāties, kas palīdz bērniem attīstīt un pilnveidot spēju draudzēties, vingrināt sociālo saskarsmi, kā arī prasmi iekļauties.

Pēdējos gados arvien vairāk ir bērnu ar psihoemocionālās attīstības traucējumiem, kam pieskaitāma emocionālā nestabilitāte, naidīgums, agresivitāte, trauksme, kas rada grūtības savstarpējās attiecībās ar apkārtējiem. Bez tam, uz tādu traucējumu fona rodas dēvētās otrreizējās novirzes, kas izpaužas, piemēram, noturīgā negatīvā uzvedībā utt. Attiecīgā veidā organizēts darbs (rotaļnodarbības, kopīga darbošanās, patstāvīga darbošanās), kas veltīts bērna emocionālajai attīstībai, spēj ne vien bagātināt bērna emocionālo pieredzi, bet arī mīkstināt, pat pilnīgi likvidēt augstākminētās problēmas.

Kvalifikācijas darba temats “Vidējā pirmsskolas vecumposma bērnu emocionālās atsaucības veicināšana bērnu savstarpējo attiecību sekmēšanai” tika izvēlēts, jo darba

autore strādā pirmsskolas izglītības iestādē, vidējā vecumposma grupā, kurā bērni ir ar uzvedības traucējumiem un socializācijas problēmām.

Autore savā darbā rotaļu izmanto kā galveno emocionālās atsaucības veicinātāju, jo rotaļa ir galvenais elements, kas nodrošina bērna attīstību, palīdz pilnveidoties un atver bērna emocionālo pasauli. Rotaļas laikā bērns jūtas brīvi un nepiespiesti. Dažādas spēles un rotaļas palīdz bērniem attīstīt un pilnveidot spēju draudzēties, vingrina sociālo saskarsmi, trennē spējas būt līderim, un vienlaikus – prasmi iekļauties.

Pētījuma objekts – pedagoģiskais process pirmsskolā

Pētījuma priekšmets – vidējā pirmsskolas vecuma bērnu emocionālā atsaucība.

Pētījuma mērķis – teorētiski izziņāt un praktiski pamatot bērnu emocionālās atsaucības veicināšanas iespējas bērnu pozitīvu savstarpēju attiecību sekmēšanai.

Pētījuma hipotēze - bērnu emocionālā atsaucība un prasme kontrolēt savas emocijas ietekmē bērnu pozitīvas savstarpējās attiecības.

Pētījuma uzdevumi:

1. Analizēt teorētisko literatūru par emocijām, emocionālo atsaucību, to ietekmi uz bērnu savstarpējo attiecību veidošanos.
2. Raksturot pirmsskolas vecuma bērnu attīstības likumsakarības.
3. Praktiski pētīt bērnu emocionālās atsaucības veidošanos pedagoģiskajā procesā un to saistību ar bērnu savstarpējām attiecībām.

Pētījuma metodes

1. Teorētiskā – literatūras analīze
2. Empīriskās
 - Novērošana
 - Intervija ar bērniem
 - Matemātiskās apstrādes metodes

Pētījuma bāze – Rīgas X pirmsskolas izglītības iestāde.

1. Teorētiskās literatūras analīze par emocijām, to nozīmi saskarsmes procesā

1.1. Emocijas, to raksturojums

Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīcā emocijas ir skaidrotas kā neiropsihisks pašregulācijas komplekss, iekšējiem un ārejiem kairinājumiem, uzbudinājums, kas izpaužas specifiskā, samērā īslaicīgā pārdzīvojumā un reaģēšanā dažādās situācijās, patikā un nepatikā, priekā, bailēs, pārsteigumā, atspoguļojas mīmikā, žestos, valodā (Pedagoģisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000, 48).

Emocijas ir organisma reakcija, kas ietver fizioloģisku uzbudinājumu, ekspresīvu (izteiksmīgu) uzvedību un apzinātu pieredzi (Майерс, 2001).

Grāmatas “Basic Psychology” autors Gleitmans secinājis, ka emocijas ir iedzimtas vai piedzīvoto notikumu iespaidā radušās stratēģijas. Tās palīdz mums tikt galā ar noteiktām situācijām, kuras mūsos rada konkrētas jūtas vai domas. Kad cilvēks ko jūt, rodas emocija, kas viņu brīdina un noved pie pareizā risinājuma. Lai gan ne vienmēr tas ir objektīvi pareizs risinājums, smadzenes mūs cenšas pasargāt, izraisot stipras pretreakcijas, stratēģiski vadot mūs prom no negatīvajām sajūtām vai pretēji - stratēģiski mūs vadot uz pozitīvo, atgādinot labo un patīkamo (Gleitman, 1987).

Grāmatā “Networks of Mind: Learning, Culture, Neuroscience” emocijas aprakstītas, kā neiroloģisks efekts uz smadzenēm un psiholoģiska reakcija, kur plašākais sociālais un attiecību konteksts tiek pilnībā ignorēts. Tātad emocijas veidojas mijiedarbojoties mūsu smadzenēm un mūsu apziņai par sevi un savu identitāti (Hall, Curtin and Rutherford, 2014, 136).

Emocijas atspoguļo cilvēka vajadzības. Viss, kas atvieglo vajadzību apmierināšanu, rada pozitīvu emocionālo pārdzīvojumu (prieks, sajūsma, jautrība un uzticība u.c.). Tur pretī, viss, kas kavē to, veicina negatīvās emocijas (ciešanas, bēdas, skumjas, nomāktība u.c.).

Bērnu emociju izpausmes lielā mērā ir atkarīgas arī no vecākiem un audzināšanas. Bērns vēro vecāku emocionālās reakcijas un uzvedību, kā arī to, kā vecāki tiek galā stresa situācijās. Tādā veidā radot savu uzvedības modeli. Ja vecāku piemērs ir bijis negatīvs, tad pirmsskolas vecumposma bērns nespēj patstāvīgi un pieteikamā mērā just, atpazīt un izprast savas emocijas un to rašanās iemeslus. Tādēļ, lai attīstītu emocionālo atsaucību svarīgs ir pedagogs ar augstu profesionālo kompetenci un labām sadarbības prasmēm, kas palīdzēs bērnam apzināties, izdzīvot un veidot izpratni par emociju nozīmīgumu, koncentrējoties uz harmoniju.

Svarīgi arī pedagogam izprast bērna vajadzības un negatīvo emociju rašanās iemeslus, lai tās netiktu nospiestas, ļaut bērnam izdzīvot dusmas vai bēdas sociāli pieņemamā veidā. Grāmatas “Networks of Mind: Learning, Culture, Neuroscience” autori paskaidro, ka emociju process absorbē visus mūsu mentālos mācīšanās instrumentus: uzmanību, atmiņu un spēju apgūt ko jaunu. Tas nozīmē, ka emocijām ir liela ietekme arī uz bērna mācīšanās procesu. Ja bērns ilgstoši piedzīvo haotiskas, sliktas, nogurdinošas emocijas, viņš nespēj koncentrēties uz mācību vielu un viņam būs grūtības iemācīto un iepriekš redzēto vai dzirdēto atcerēties. Kā arī neizdzīvotas negatīvas emocijas, vēlāk no zemapziņas parādīsies daudz nevēlamākos veidos uz gan mentālā, gan fiziskā veidā. Taču, ja bērns būs harmonijā ar sevi un emocijām, viņam būs vieglāk iemācīties un atcerēties jauno informāciju (Hall, Curtin and Rutherford 2014).

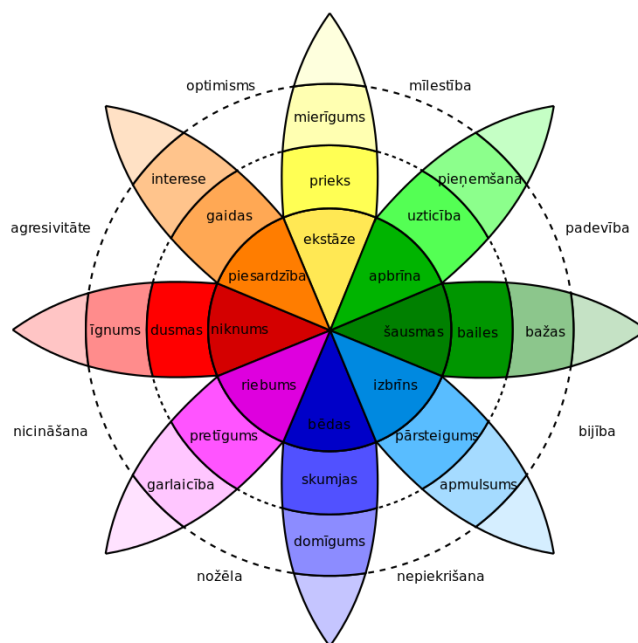
Termini “emocijas” un “jūtas” ir cieši savstarpēji saistīti, tie tiek izmantoti, lai runātu, rakstītu, spriestu par cilvēku emocionālo sistēmu. Lai gan šie vārdi ir sinonīmi, psiholoģijā tie tiek uzskatīti par diviem atšķirīgiem jēdzieniem. Psiholoģijas vārdnīcā **jūtas** tiek definētas kā ilgstoši emocionāli procesi, kas nodrošina cilvēka attieksmi pret sevi, citiem un sabiedrību, savukārt **emocijas** ir cilvēka psihi regulācijas procesi, kas ir kā atbilde uz konkrētu situāciju un nodrošina rīkoties mērķtiecīgi un norāda uz notikušā subjektīvo nozīmīgumu, saistot izziņu procesus un personības struktūru. Tās akcentē cilvēka uzvedībā un redzeslokā visu to, kas var būt nozīmīgs tieši šajā brīdī (Psiholoģijas vārdnīca, 1999).

A.Vorobjovs par jūtām sauc cilvēka subjektīvo pasaules vērtēšanas sistēmu. Par jūtu priekšmetu var būt jebkura lieta vai parādība. Cilvēkam saskaroties ar jūtu priekšmetu,

notiek jūtu pārdzīvošanas process, ko dēvē par emocijām. Tātad, atkarībā no tā, kāds ir izveidojies subjektīvais vērtējums (pozitīvs vai negatīvs), cilvēks pārdzīvo pozitīvas vai negatīvas emocijas. Kā piemēram, ja cilvēks mīl mūziku, tad to klausoties, viņš pārdzīvo pozitīvas emocijas (Vorobjovs 2000, 143).

Savā grāmatā autors Krisko piezīmē, ka emocijas un jūtas var būt pozitīvas un negatīvas, spēcīgas un vājas, īslaicīgas un ilglaicīgas. (Крысько, 2007).

1980. gadā Amerikāņu psihologs Roberts Plučīks izstrādāja psihoevolucionāro emociju teoriju - modeli - sistēmu, par ikvienā cilvēkā mītošām emocijām. Saskaņā ar to, cilvēka rīcību nosaka 8 pamatemocijas (prieks, uzticība, bailes, pārsteigums, skumjas, riebums, dusmas, cerība), to līdzinieces dažādās intensitātes pakāpēs un to pretstati. (Plutchik, 1980) (sk. 1. attēlu).

1. attēls Emociju ritenis

Amerikāņu psihologa Roberta Plučīka (robert Plutchik) emociju ritenis

Grāmatā “Basic Psychology” paskaidrots, ka ne tikai prāts tiek ietekmēts no emocijām - emocijas rada iespaidu uz visu fizisko ķermeni. Piemēram, nervozs prāts nozīmē nemierīgu sirdi, grūtības elpot vai nespēju nosēdēt mierā un vēlmi kustēties. Dažādi

orgāni un ķermeņa daļas reagē uz dažādām emocijām. Tas notiek smadzenēs, konkrētāk vidussmadzenēs, kuras tās koordinē un veic pārmaiņas ķermenī. Bez frontālās smadzeņu daivas mūsu smadzenes nespētu izplānot reakcijas - emocijas, uz mūsu jūtām. Viena no vidussmadzeņu funkcijām ir arī citu cilvēku emociju izprašana (Gleitman, 1987).

Pirmsskolas vecuma bērniem jā māca izprast savas emocijas, to rašanās iemeslus, jo tas palīdz ne tikai labāk veidot savstarpējos kontaktus, bet rada drošības un aizsargātības sajūtu, kā arī sekmē emocionālo atsaucību.

1.2. Emocionālās atsaucības sekmēšana bērnu pozitīvu attiecību veidošanā

Berns savā grāmatā norāda, ka emocionālā attīstība ir viens no būtiskākajiem faktoriem dzīves scenārija veidošanā, kas nosaka attieksmes pret sevi un apkārtējiem, kā arī nodrošina izglītošanās efektivitāti (Berns, 2000).

D. Goulmens savā grāmatā norāda uz emocionālās inteliģences nozīmi, uzsvaru liekot uz emociju, rakstura īpašību un morālo tieksmju savstarpējo saistību. Viņš emocionālo inteliģenci iedala piecās svarīgās spējās (Goulmens 2011):

1. Pašapziņa – bērna attieksmei pret sevi un savu emociju apzināšanās, savu spēju novērtēšana, pašplāvēības izjūta. Cilvēka pašapziņas veidošanās notiek visas dzīves procesā. Emociju apzināšanās ir pati galvenā emocionālās saskarsmes iemaņa, uz kuru balstās visas pārējās.

Tiekme pārvaldīt savas emocijas ir cilvēka pamata īpašība. Tā mudina cilvēkus patstāvīgi analizēt savus pardzīvojumus un apkārtējo cilvēku jūtas, pirms pieņemt lēmumu par kaut kādu rīcību (Kurcinka, 2001). Taču pirmsskolas vidējā vecumposma bērni tikai apgūst prasmi apzināties savas emocijas, tādēļ te labs palīgs un atbalsts var būt pedagogs, kurš nosaucot bērna emocijas vārdos, sniedz piemēru un bērni ar laiku pārņem šo svarīgo emocionālās inteliģences spēju.

Labākais veids kā iemācīt bērnu kontrolēt savas emocijas ir būt viņam labam piemēram. Pētījumi, kas minēti Gleitmana grāmatā "Basic Psychology" liecina, ka arī pieaugušajiem un citiem apkārtējiem bērniem ir liels iespaids uz bērna paštēla un

pašapziņas veidošanos. Svarīgi bērnu pozitīvu attiecību veidošanā ir apzināties, ka bērnam nav izpratne par to, vai viņa uzvedība ir laba vai slikta. Viņš izprot to pēc tā, kā pret viņu attiecas. Ja pret viņu izturas mīļi un laipni, viņš uzskata, ka ir mīļš. Ja pret viņu izturas nejauki, viņš notic, ka viņš tāds ir (Gleitman, 1987).

Arī lektore D. Bērziņa uzsver, ka tā pat, kā empātijas aizmetņi rodas jau bērnībā, tā arī bērnam esot sociālai būtnei, viņa uzvedību nosaka socializācijas mehānismi. Pirmais mehānisms, kuru pirmsskolas vecuma bērns apgūst neapzināti ir citu cilvēku uzvedības atdarināšana. Nākamais uzvedības mehānisms veidojas, kad mēs bērnam mērķtiecīgi, apzināti mācām un viņā nostiprinām noteiktas cilvēku sabiedrībā pastāvošas savstarpējo attiecību normas un paradumus. Taču svarīgi ir bērnam mācīt ar izpratni, jo viņam augot lielākam, saglabāsies tikai tie uzvedības modeļi, kuri būs izprasti (Bērziņa, 2016).

Arī G. Gallarda un D. Kartmela piemin ka nozīmīgu faktu to, kā bērns veido attiecības, vērojot apkārtējos un no viņiem novērtējot, kas tiek uzskatīts par normālu. Bērni ātri pamana, kas ir normālas attiecības, ņemot piemēru, it īpaši, no vecākiem, no saviem audzinātājiem un citiem pieaugušajiem, arī bērniem. Tāpēc jāņem vērā, ka bērns ir vecāku spogulis - mēs visi atkārtojam mūsu vecāku paradumus, jo esam tos ņēmuši par primārajiem piemēriem mūsu dzīvē un laikā, kad veidojas mūsu identitāte (Gallard, Cartmell, 2014).

2. Pašregulācija – savu emociju pārvaldīšana.

Pieaugušajam jāvirza bērnus nevis noslāpēt savas emocijas, bet gan iemācīties kontrolēt un izpaust tā, lai nekaitētu ne sev, ne apkārtējiem cilvēkiem (Ginnot, 2003).

Pašregulācijas prasmes ir svarīgas, kā savstarpējā saskarsmē, tā arī personības attīstības procesā (Kurcinka, 2001).

3. Motivācija – savas rīcības motivēšana, spēja mērķtiecīgi darboties.

4. Empātija – citu cilvēku jūtu izprašana, spēja iejusties viņu domāšanā.

R. Fišers (Fišers 2005, 325) ir uzsvēris, ka **empātija** ir viena no svarīgākajām morālajām īpašībām un emocionālās intelģences attīstības pamats.

5. Sociālās prasmes – laba emociju pārvaldīšana attiecībās un sociālo situāciju izpratne, šo pramju izmantošana, lai risinātu konfliktus, kā arī darbotos komandā.

Saskarsme ir kontaktu nodibināšanas, uzturēšanas un attīstības process, ko rada vajadzība mijiedarboties. Psihologi to raksturo kā sarežģītu procesu, kurā notiek

mijiedarbība, informācijas apmaiņa, kā arī attieksmju un emociju apmaiņa. (Karpova, Plotnieks, 1984, 94). Saskarsme ir pirmais darbības veids, ko savā attīstībā apgūst bērns, un ir nepieciešams nosacījums, lai viņš iekļautos sabiedrībā. Saskarsmes rezultātā agrā bērnībā, attīstās vispārīgie priekšstati par sevi un citiem, un pilnveidojas turpmākaja dzīves gaitā. Sociālās un kultūras vides mijiedarbības rezultātā attīstās psihiskie procesi.

Mijiedarbība ir personu savstarpēja ietekme, kas rada noteiktu attiecību modeli un pārmaiņas šo personību mērķos, motīvos, attieksmēs, rīcībā (Dzintere, Stangaine, 2007, 325).

S. Omarova mijiedarbību sauc par saskarsmes interaktīvo puse – savstarpēji saistītu ietekmi, kad vienas puses izturēšanās kalpo par stimulu otras puses reakcijai un otrādi. Mijiedarbības mērķis ir panākt izmaiņas situācijā, otrā cilvēkā vai arī mainīt kaut ko sevī pašā (Omarova, 2003).

Savā grāmatā M. Pļavniece un D. Škuškovnika analizē cilvēku mijiedarbības līmeņus, kuriem atrodamas kopīgas iezīmes ar O. Veiningera izstrādātajiem bērnu sadarbības veidiem rotaļās:

1. Rituālā saskarme. Cilvēki parasti apmainās ar pieklājības frāzēm, īpaši neiedziļinoties partnera noskaņojumā. Tā parādot, ka cilvēki ir viens otru ievērojuši un emocionāli atzinuši. Bērni šo saskarsmes veidu apgūst paralēlajās rotaļās, kurās vairāki bērni piedalās līdzīgās darbībās, bet bez jūtu un mērķu apmaiņas.

2. Saskarsme vērsta un faktu atstāstīšanu un apspriešanu. Piemēram, bērni apspriež brīvdienās pieredzēto un izspēlē to. Šādā saskarsmē bērnam rodas labsajūtas un sava nozīmīguma sajūta.

3. Saskarsme vērsta uz savu domu un jūtu atklāšanu. Saskarsme ir emocionāli dziļāka. Bērniem tas notiek radošajās rotaļās, veidojot dialogus un lomas, savā starpā sadarbojoties.

4. Saskarsme vērsta uz pašatklāsmi. Šis saskarsmes veids, pēc psiholoģes M. Pļavnieces domām, ir reti sastopams, jo prasa abpusēju dziļu sapratni. (Pļavniece, Škuskovika, 2002, 1999).

Komunikācija ir saskarsmes pamatveids. Prasme sniegt informāciju un vienlaikus iegūt to no sarunas biedra (Kramiņš, 2005, 688).

Psihologs L. Vigotskis uzskata, ka komunikācija ar vienaudžiem ir pamats bērna veiksmīgai attīstībai un socializācijai. (Выготский 1997).

Komunikācijas procesā var izdalīt divas komunikācijas sistēmas: verbālo un neverbālo. Informācija var tikt nodota vārdiski – to sauc par verbālo komunikāciju. Liela daļa informācijas tiek nodota bez vārdiem, ar ķermeņa kustībām, žestiem, pozu, balss intonāciju, mīmiku, – to sauc par neverbālo komunikāciju. Kā verbālajai, tā neverbālajai saskarsmei ir ļoti svarīga loma cilvēku mijiedarbības procesā (Omarova, 2003, 130).

Neverbālā saziņa ir uzskatāma par komunikācijas veidu, kas nozīmē, ka ar katru savu rīcību, mēs otram cilvēkam sūtam kādu signālu vai informāciju. Piemēram, bērns, kas nevēlas runāt un sēž ar noliektu galvu, sakrustotām rokām, it kā ar mums ir nobloķējis komunikāciju, taču šis žests pats par sevi ir komunikācijas veids un sūta mums lielu apjomu ar informāciju. Nereti jau dienas sākumā bērni izlemj un skaļi paziņo, kam dos roku, ejot ārā, jo tas ir veids, kā izpaust pozitīvas savstarpējās attiecības. Arī blakus sēdēšana un apskaušanās bez īpaša iemesla ir vēl viena pozitīva izpausme, ko bērni savstarpēji dara, ja uzskata viens otru par draugiem (Petrie. 2011).

Komunikatīvās kompetence ir bērna iekšējo līdzekļu sistēma, kas regulē personības komunikatīvās darbības, kuras veicina efektīvu saskarsmi. Komunikatīvo kompetenču sekmēšanā liela nozīme ir, kā rotaļai, tā arī pieaugušajiem.

B. Lagoša veicot pētījumu, secināja, ka pieaugušais ar savu attieksmi var kā sekmēt, tā arī kavēt bērna komunikatīvās kompetences. Tādēļ pirmsskolā ļoti svarīga ir vecāku un pedagogu attieksme un sadarbība ar bērnu. Ir svarīgi, lai starp bērnu un pieaugušo pastāvētu pozitīva atgriezeniskā saite, tā bērnam liek izjust cieņpilnu pozīciju no pieaugušā puses, bērns ir kā vērtība, nevis kā līdzeklis (Lagoša, 2009. 117).

Šim viedoklim piekrīt arī Latvijas Privāto pirmsskolu biedrības vadītāja D. Kājiņa, kas uzskata, ka pedagogiem vispirms ir jāpārskata savas prasmes un attieksme, kā izturamies pret pirmsskolēnu. Ja pedagogs atbalsta bērnus un rada emocionāli drošu un attīstošu vidi, kur bērns var vingrināties kontrolēt savu uzvedību, aizstāvēt savu viedokli, izrādīt savu neatkarību, tad, rotaļājoties, spēlējoties un dzīvojot kopā ar pedagogu, bērns apgūs visas sociālās un saskarsmes prasmes (Brinkmane, Pirmsskolas izglītība, “Zinātkāri un dzīvespriecīgi apjaust sevi un vidi ap sevi” 2018 Nr. 2, 3-4).

Dž. Bruners uzsver, ka pieaugušā piedalīšanās rotaļā, atbalsts, padoms, ieteikums veicina bērnu koncentrēšanos sarežģītāku rotaļu darbību izpildei. Pieaugušie, kuri stimulē un atbalsta bērnu rotaļīgumu, vienlaikus bagātina viņa iekšējo pasauli, sekmē bērnu pašapziņu (Брунер, 1987, 73-82).

Arī pirmsskolas izglītības vadlīnijās ir atzīmēts cik gan lielu un svarīgu lomu ieņem pieaugušie. Ar pedagoga un ģimenes atbalstu bērni apgūst ētiskās vērtības un tikumus - cienīt savus biedrus, uzklaut dažādas idejas un viedokļus, atbildību, centību, toleranci, drosmi, mērenību, taisnīgumu, savaldību, līdzietību, laipnību, gudrību, solidaritāti, godīgumu (MK noteikumi Nr.533, Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām, 2018).

Visas emocionālās inteliģences spējas ir svarīgas un nepieciešamas bērnu emocionālās atsaucības sekmēšanai un pozitīvu savstarpēju attiecību veidošanā.

Emociju apzināšanās un pašregulācijas spējas ļoti būtiski ietekmē bērnu savstarpējās attiecības. Savukārt empātija ir viena no vissvarīgākajām sociālo kompetenču komponentēm, tā ir saikne starp sevi un citiem un ir lielākā motivatore prosociālai uzvedībai.

1.3. Vidējā pirmsskolas vecumposma bērnu raksturojums saistībā ar pētāmo tematu

Katram vecumposmam ir savas raksturīgās īpatnības, ko nosaka fiziskās un psihiskās attīstības pakāpe. Bērība ir sensitīvākais laiks cilvēka mūžā, kad tiek likti pamati personības attīstībai, pašapziņai un saskarsmes prasmēm. Par sensitīvo periodu tiek saukts laika diapazons, kas ir maksimāli jutīgs un labvēlīgs kādas funkcijas vai kādas cilvēka spējas attīstībai. Palaižot garām šo prasmju veidošanās sensitīvo vecumposmu, pēc tam attiecīgās prasmes veidojas daudz lēnāk, ar lielāku pretestību.

Bērņa personības sāk veidoties jau agrā bērnībā un tās attīstība notiek kopveselumā, attīstoties vairākām jomām:

- **Kognitīvajai attīstības jomai** - uztvere, domāšana, atmiņa, uzmanība, runa, valoda.
- **Sociāli emocionālajai attīstības jomai** - sociālā uzvedība, saskarsme, attieksmes, sadarbība, jūtas, empātija, pārdzīvojumi.
- **Sensomotorajai attīstības jomai** – saistīta ar visām maņām (tausti, ožu, garšu, dzirdi).

Psiholoģijā personības attīstības posmus pētījuši vairāki psihologi, tādēļ autore apskatīs vairāku psihoanalītiķu teorijas par bērna attīstību:

Ē. Ēriksons savā teorijā runā par ego attīstību. Ē. Ēriksons par personības attīstību ietekmējošo nozīmīgāko faktoru uzskata ģimeni un sabiedrību. Ē. Ēriksons personības attīstību skaidro kā adaptāciju sociālajā vidē. Eriksons parāda, ka izmaiņas personībā notiek visā cilvēka dzīves laikā. Viņa psihosociālās attīstības teorija aptver cilvēka dzīvi kopumā - no dzimšanas līdz nāvei, cilvēka dzīvi viņš sadala astoņās stadijās. Katrā no tām indivīdam jāapmierina noteiktas vajadzības. Atkarībā no tā, cik pilnīgi tās tiek vai netiek apmierinātas, var izpausties psihosociālās attīstības konflikts jeb krīze, kas atstāj iespaidu uz personību turpmākās dzīves laikā. Ē. Ēriksons uzskata, ka katrā stadijā var parādīties divi pretēji jaunveidojumi - pozitīvais vai negatīvais (Ēriksons, 1972).

Autore apskatīs tikai tēmas vecumposmam, 4 – 5gadi, aktuālo stadiju – Rotaļu vecums (lokomotorā stadija) – šajā vecumā bērni visu grib zināt, ir aktīvi, savas sajūtas realizē rotaļās. Ja bērnu nemitīgi kritizē un norāj, tad rodas bailes no soda, pāridarījuma vai vainas sajūta, taču ja bērnu atbalsta viņa aktivitātēs, tad rodas iemaņas pašam darboties pēc savas iniciatīvas. Šajā vecumposmā, zemi attīstītās pašvadības ietekmē var attīstīties iniciatīvas pret vainas apziņu koflikts. Konflikts parādās tāpēc, ka jaunapgūtās spējas ļauj bērniem izgudrot un veikt pēc pašu iniciatīvas dažādas darbības, bet zemā paškontrolē un uzvedības grūtības saskarsmē ar pieaugušajiem ne vienmēr ir pieņemamas apkārtējiem. Šajās situācijās parādās vainas sajūta un bailes. Labākais veids kā atrisināt šo konfliktu starp neatkarību un vainas sajūtu ir rotaļa. Rotaļa labi palīdz apgūt sociālās normas un lomas, atbilstoši dzimumam un sociālam statusam. Bērns, kuram izdevies pārvarēt pirmo iekšējo konfliktu starp vainas sajūtu un paša neatkarību, attīsta sevī pozitīvu attieksmi pret sevi kā personību. Neatkarība, kopā ar labi attīstītām fiziskām un intelektuālajām spējām,

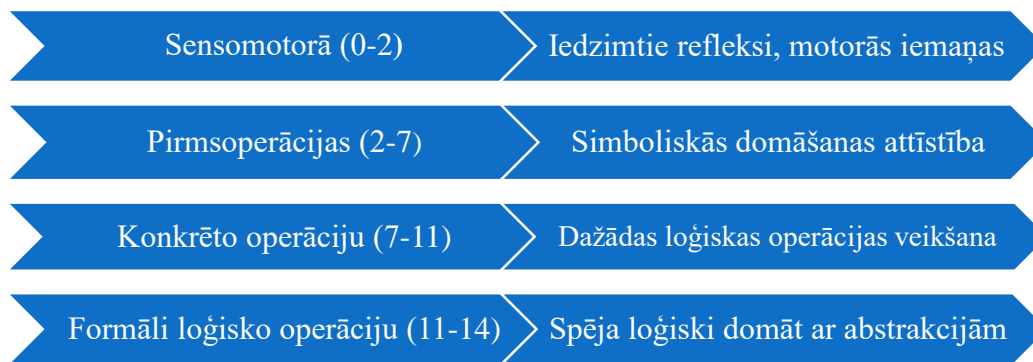
runas iemaņām, spēju kontrolēt savas emocijas, ievērojami uzlabo arī bērna sociālo saskarsmi (Ēriksons, 1972., 511-513).

Ļ. Vigotska teorija – kā psihes attīstības iekšējo likumsakarību min krīzes un jaunveidojumus. Jaunveidojumi ir iepriekšējos attīstības periodos nebijušas psihiskās parādības, kas izpaužas attiekmēs pret apkārtejo vidi un sevi darbībā un uzvedībā. Vecumposmus citu no cita atdala krīzes. Krīzes raksturo attīstības gaitu. Pēc krīzes cilvēks izmainās. Krīzes pastāv dažādos vecuma posmos 1,3,7 un 13-15 gados (Vigotskis. 1966).

Vigotskis uzskata ka pastāv 3 attīstības zonas:

- **Tuvākā attīstības zona** – atrodas tās prasmes un iemaņas, kuras bez pieaugušā palīdzības bērns nav spējīgs izpildīt.
- **Aktuālā attīstības zona** – ietilpst visas prasmes un iemaņas, ko bērns var izpildīt pats, bez pieaugušā palīdzības un ietilpst tie psihes procesi, kuri jau ir nobrieduši.
- **Tālākā attīstības zona** – nosaka pēc to uzdevuma satura, kuru bērns nespēj veikt pats, bet tikai ar pieauguša palīdzību. (Vigotskijs. 1966).

Ž. Piažē, pētot domāšanas procesu, ir atklājis, ka bērns noteiktā secībā iziet vairākas kognitīvās attīstības stadijas (Sk. 2. attēls).

2. attēls. Ž. Piažē Kognitīvās attīstības stadijas

Periodi ir elastīgi un atkarīgi no bērna individuālajām īpatnībām un personiskās pieredzes. Pēc Piažē teorijas – šīs attīstības pakāpes dod pamatu bērna domāšanas izpratnei (Jurgena, 2002).

A. Maslova personības attīstības teorija – ir radījis personības vajadzību struktūru, lai uzsvērtu cik nozīmīga ir pašīstenošanās. Viņš uzskata ka šie 5 vajadzību līmeņi ir katra cilvēkā. Personības attīstības mērķis- uzturēt tieksmi augt un pašaktualizēties (sk. 3. attēls).

3. attēls. A. Maslova vajadzību hierarhijas piramīda

A. Maslovs psiholoģisko attīstību interpretē kā pēctecīgu arvien „augstāku” vajadzību apmierināšanu. Kustība uz pašaktualizāciju nevar sākties, kamēr indivīds neatbrīvosies no zemāko vajadzību dominēšanas. Pēc viņa domām, agrīnā vajadzību frustrācija var iefiksēt (iekapsulēt) indivīdu noteiktā funkcionēšanas līmenī. Piemēram, bērns, kuram nav pietiekamas popularitātes, uz visu dzīvi var palikt dziļi norūpējies par savas cieņas un godināšanas vajadzību apmierināšanu (Maslow, 1954).

Pedagoģiskajā procesā bērnam apkārtējā pasaule un tās likumsakarības ir jāiepazīst kopveselumā, tādēļ mācību saturs pirmsskolā tiek integrēts un apvienots, tā lai spētu bērnam sniegt vienotu izpratni par apkārtējo pasauli.

Izglītības pētnieki uzskata, ka pirmsskolā ir jākoncentrējas ne tikai uz lasīt, rakstīt un rēķināt prasmēm, bet pedagoģiskais process jābalsta uz caurviju kompetencēm - sadarbību, līdzdalību, problēmu risināšanu, pašizziņu, pašvadību, domāšanu, kas ir projekta Skola

2030 pilnveidotā satura un pieejas viens no stūrakmeņiem. Uz to pamata veidojas arī visas pārējās prasmes, zināšanas un attieksmes (MK Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem 21.11.2018).

Pirmsskolas izglītības mācību satura programmā sociālo zinību un ētikas mērķis ir veidot izpratni par sevi, apkārtni un sabiedriskās dzīves norisēm. Tās saturs paredz, ka vidējā vecumposmā būtu jāatpazīst savas emocijas, jāsadarbojas nelielās grupās (2-3 bērni), jāizrāda uzmanība citiem un jālieto pieklājības vārdus. Bērni vēl mācās līdzpārdzīvot dažādās situācijās (empātija), kontrolēt savu uzvedību, vērtēt savu darbību un sadarboties ar citiem bērniem (Pirmsskolas izglītības mācību satura programma, 2012).

Zināšanas un prasmes, kuras raksturīgas pirmsskolas vidējā vecumposma attīstības pakāpei.

Kognitīvā attīstības joma – Vidējā pirmsskolas vecumā pilnveidojas centrālās nervu sistēmas darbība. Notiek ievērojamas izmaiņas ar nervu sistēmu un galvas smadzenēm. 5 gadu veca bērna smadzenes veido 90% pieauguša cilvēka smadzeņu svaru un apjomu. Palielinoties smadzeņu svaram un apjomam, palielinās arī nervu šūnu skaits un sakari starp puslodēm un nervu sistēmu. Nervu šūnas, kas savieno puslodes, nodrošina to darbību, kas savukārt dod pamatu jaunam etāpam bērna intelektuālajā attīstībā.

Viens no psihiskās attīstības priekšnosacījumiem ir lomu un sižeta rotaļu spēlēšana, tādejādi attīstot paškontroli un normu izpratni, apgūstot sociālās uzvedības normas (Svence, 1999).

Šajā vecumā bērniem ir liela zinātkāre, viņi grib visu zināt. Bērns no atdarināšanas pāriet uz loģisko spriestspēju. Pirmsskolniekiem tāpat kā jaunākiem bērniem saglabājas egocentrisms, kas ietekmē domāšanas procesu. Veidojas iekšējās kognitīvās shēmas, kas balstās uz noteiktiem psihes procesiem – uztvere un atmiņa. Šajā periodā īpaši jāattīsta redzes uztvere, sākot ar to, ka 4 g. v. bērnam ir jāprot nosaukt pamatkrāsas, 5. g. v. – jāatšķir vienas krāsas nianšes. Atmiņa attīstās no netīšās uz tīšo iegaumēšanu. Iegaumēšanas metodika jabalsta uz rotaļu un spēles elementiem.

Notiek strauja runas un valodas attīstība. Attīstās arī iekšējā runa.

Kā atzīmē psihologs DŽ. Brunners, bērns valodu apgūst vislabāk caur rotaļu, praktiski darbojoties. Bērns neizjūt diskomfortu vai kādas citas neērtības saistībā ar valodas

nezināšanu, kā tas mēdz būt mācoties. Zinātnieks uzsver, ka valodas attīstību rotaļā nodrošina iespēja eksperimentēt ar valodu un personīgo domāšanu (Брунер, 1987)

Sociāli emocionālā attīstības joma - bērna izziņā sākas iekšējās pasaules izpēte. Par galveno saskarsmes motivācijas pamatu kļūst bērnu vajadzība gūt vērtējumu un apstiprināt savu nozīmīgumu citu cilvēku acīs. Pieaugot komunikabilitātei, aizvien nozīmīgākas kļūst attiecības ar vienaudžiem un audzinātājiem. Ilgstoši kontakti ar vienaudžiem palīdz bērniem tikt vaļā no kautrības, dod iespēju kļūt fiziski, emocionāli un sociāli neatkarīgākiem no vecākiem. Bērns cenšas realizēt savu „Es” un nereti komunikācijā ar citiem cilvēkiem izmanto manipulācijas, lielīšanos. Paralēli bērns mācās pieņemt arī citu viedokli. Bērni pamana, ka vienaudži un pieaugušie pārdzīvo citādāk kā viņi, taču šajā vecumā bērniem vēl ir grūtības saprast situāciju no otra redzes viedokļa. Vidējā pirmsskolas vecumposma viens no galvenajiem uzdevumiem ir attīstīt paškontroli.

Veidojas bērnu spēja empatizēt un adekvāti reaģēt uz citu pārdzīvojumiem. Bērni šajā vecumā ļoti uzņēmīgi pret emocionālām traumām. Raksturīgi ir emocionālu konfliktu gadījumos meklēt taisnīgu izeju. Lai arī ap četriem gadiem piemīt tieksme izrādīt galējas emocionālas reakcijas, piem., sajūsma prieka vietā; histēriska raudāšana skumju vietā, attīstās izpratne par atbilstošu emocionālo un sociālo pašizteikšanos. Bērni apgūst prasmi vadīt emocijas, pielāgojot savu uzvedību citiem.

Sensomotorā attīstības joma - Vidējā pirmsskolas vecumā raksturīga liela kustību aktivitāte, ko nodrošina viņa fiziskā attīstība, tādēļ noderīgas ir rotaļas un spēles, kas ļauj bērnam izlādēt uzkrāto enerģiju. Šajā perioda bērnu muskuļi ir labāk attīstīti, nekā spēja tos kontrolēt. Pilnveidojas kustību koordinācija.

Sīkā pirkstu muskulatūra tikai attīstās, tādēļ bērnam var būt grūtības strādāt ar šķērēm, aplicēšanas, vēršanas un precīzas aizkrāsošanas darbiem. Šīs darbības ir jāattīsta.

Pilnveidojas prasmes un iemaņas koncentrēt skatienu gan uz sīkām lietām, gan vienlaikus uz vairākām (Svence, 1999).

Apkopojot vidējā vecumposma attīstības raksturojumu, autore var secināt, ka bērni šajā vecumā ir vispusīgi attīstīti. Šajā vecumposmā bērnam svarīgs ir pats process, ne rezultāts.

Pedagogiem nepieciešams sekmēt bērna personības atraisīšanos un pašattīstību.

1.4. Rotaļas bērnu emocionālās atsaucības sekmēšanai

Rotaļas un spēles ir neatņemama bērnības sastāvdaļa. Rotaļai ir ļoti liela un neatsverama vērtība bērna dzīvē. Caur rotaļām un spēlēm bērni ne tikai apgūst daudz jaunas zināšanas, kuras mācās pielietot praksē, veidojot jaunas prasmes un iemaņas, bet arī rotaļu mērķis ir bērna pozitīva attīstības gaita: zinātkare, patstāvība, radošums, pašiniciatīva, darbīgums, prasme domāt, izteikties un komunicēt ar rotaļbiedriem un pieaugušajiem.

V. Romenkova savā grāmatā atzīmē, ka rotaļa ir īpatnējs izpētes objekts, jo visu, kas ir zināms par rotaļu nav iespējams apvienot vienā pretrunīgā teorijā (Romenkova, 1997).

Rotaļas izziņāšanā ir zināmi vairāki virzieni, taču autore tuvāk apskatīs psiholoģisko virzienu, kurš koncentrējas uz rotaļas psiholoģiskajiem aspektiem un uz tās nozīmi bērna attīstībā. Pazīstamākie šī virziena autori ir Z. Freids, K. Levins., L. Vigotskis, D. Elkoņins, Ž. Piažē, V. Šterns.

V. Romenkova savā grāmatā ir apkopojusi visu psihoanalītiķu domas par rotaļu:

- Ž. Piažē uzskata, ka bērns rotaļājas, ja nav spējis apmierināt kādu no savās vēlmēm.
- Z. Freids uzskata, ka rotaļa ir nerotiskas spriedzes izlādēšanās, atkārtojot kādas dzīves nepatīkamas epizodes.
- L. Kevins uzskata, ka rotaļa ir bērna eksistences ireālais slānis, kura bērns var piepildīt to, ko nespēj izdarīt dzīvē.
- L. Vigotskis un D. Elkoņins ir vienoti uzskatā, ka rotaļa rodas bērna nerealizētas tendences gadījumā (Romenkova, 1997).

Filozofs A. Milts uzsver, ka „rotaļa savij bailes ar cerību, trauslumu, stiprumu, zaudējumu un laimestu” (Milts, 1994. 6.-10).

Pirmsskolā, saskaņā ar izglītības vadlīnijām, galvenais bērna darbības veids ir rotaļa, darbības organizācijas forma – bērna patstāvīga darbība un rotaļnodarbība, kurā integrētais

mācību saturs sekmē bērna attīstību kopumā. (MK noteikumi Nr.533. 2012, *Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām*).

Emocionālās atsaucības sekmēšanā un pozitīvo attiecību veidošanā liela efektivitāte ir rotaļām. Rotaļa rada bērnam emocionālu komfortu, līdzsvaru, apmierinājumu, prieka, brīvības un drošuma sajūtu.

Rotaļu produktivitāti pierāda pašu bērnu atsaucība uz tām vairāk nekā uz pragmatiskiem darbiem. Tā kā bērns neredz starp šīm divām metodēm atšķirību, ir lielāka iespēja, ka viņš izvēlēsies rotaļas, kurās varēs būt aktīvs, attīstīt koordināciju, prāta spējas un, jo īpaši, komunikāciju. To laikā bērns pat neapzinoties apgūst ļoti daudz informācijas un vingrina visas savas maņas. Bērnam patīk piedalīties, būt nepieciešamam un zinošam. (Bakisa, Romēns, 1997).

Pirmsskolas vecumā bērnam kļūst aktuāla saskarsme ar citiem bērniem, kuru viņš realizē caur rotaļu, kurā:

- Veido saskarsmes prasmes, komunicē ar rotaļu biedriem
- Sadarbojas, kopīgi saskaņojot, darbojoties, palīdzot cits citam
- Mijiedarbojas iegūstot pieredzi

Kā raksta D. Dzintere un I. Stangaine, pēc O. Veiningera domām bērnu sadarbība rotaļās attīstās vairākos posmos -vienpatnās, novērotāja rotaļas, paralēlās rotaļas, asociatīvās, kooperatīvas un saskarsmes rotaļas un katrā rotaļu veidā bērnu sadarbība kļūst sarežģītāka – no praktiskas darbības līdz domu saskaņošanai (sk. 1. tabula) (Dzintere, Stangaine, 2007).

1. tabula. O. Veiningera Bērnu sadarbības veidi rotaļās

Bērna vecums	Sadarbības veids	Paskaidrojums
0	Vienpatnās rotaļas – bērns rotaļājas vienatnē un manipulē ar priekšmetiem.	Vienpatnās rotaļas ir pirma stadija. Egocentriski orientets aktivitātes tips, kura bērns apmierina savas vajadzības.

2 g.	Novērotāja rotaļas – bērns uzturas rotaļājošo bērnu tuvumā, vēro citus, vēlāk imitē redzēto uzvedību.	Otrā attīstības stadija, kura raksturīga jaunākajā vecumā.
3 g.	Paralēlās rotaļas – bērns rotaļājas blakus, bet ne kopā. Neapmainās ar mantām un domām.	Bērns no pasīvā skatītāja pāriet aktīvajā darītājā, bet vēl joprojām sociāli izolēts no grupas attiecībām.
	Asociatīvās rotaļas – bērns ir joprojām izolēts, bet savstarpēji iedarbojas ar idejam un rotaļlietu maiņu.	Bērns vēl ir izolēts, bet savstarpēji iedarbojas uz ideju un rotaļlietu apmaiņu.
4 g.	Kooperatīvās (kopējās) rotaļas – indivīds – bērns rotaļājas kopā ar citiem bērniem.	Bērni apmainās domām un ir sociāla miniedarbība lomu starpā.
6 g.	Saskarsmes rotaļas – bērns atzīst noteikumus, var plānot un radīt notikumus.	Bērns kļūst objektīvāks, tādēļ var rīkot spēles, kuras balstās uz ārejiem noteikumiem.

Ž. Piažē, pētot rotaļas attīstību, norāda, ka tā attīstās līdz ar bērnu. Rotaļas attīstībā Ž. Piažē izdala trīs galvenos komponentus: **vingrinājumus, simbolus un noteikumus** (Piaget, 1968):

- 1. Rotaļas vingrinājumi (sensomotoriskās)**, kas parādās jau pirmajos dzīves mēnešos. Attīstoties bērnu runai, viņš sāk uzdot jautājumus, izskaidro savas darbības.
- 2. Simboliskās rotaļas**, kas attīstās noteiktā secībā – simbolisko shēmu pārņemšana uz jaunu priekšmetu (piemēram, bērns pats „runā pa telefonu” vai „gludina veļu”, pēc tam liek to darīt lellei), īpašību piedēvēšana priekšmetiem, pēc tam pats sev (lelle dusmojas, jo viņu liek gulēt, pēc tam pats to dara). Simboliskā rotaļa ir egocentriska domāšana tīrā veidā.
- 3. Rotaļas ar noteikumiem**, kas sāk parādīties četrus gadus vecumā. Tie ir noteikumi, kas tiek izmantoti no paaudzes paaudzē, vai arī tie rodas pēkšņi. Tie izpaužas sensorisko kustību elementu saistībā ar indivīda sacensību.

Balstoties uz zinātnieku atziņām, var izdalīt šādu rotaļu attīstības secību:

1. Darbs ar priekšmetiem (sensomotorās) - 6 mēneši – 6 gadi.

2. Konstruktīvās spēles - ietilpst dažādi konstruktori, celtniecības materiāli u.tml., kurus bērns izmanto, lai kaut ko konstruētu un radītu.

3. Dramatiskās rotaļas - bērni iztēlojas notikumus un sevi cita vietā, izmanto īstus vai iztēles priekšmetus, lai realizētu savu lomu, piemēram, spēlējot mammu un tēti, policistu un noziedznieku u.tml.

4. Spēles ar noteikumiem (6-7 gadi) – bērns iepriekš izvirza noteikumus un izspēlē tos spēlē.

Rotaļai un spēlei ir vairākas **funkcijas** – attīstošā, izglītojošā un saskarsmes un terapeitiskā funkcija.

Attīstošā funkcija - ar rotaļas palīdzību var izzināt bērna īpatnības un attīstību veselumā. Rotaļa rada labvēlīgus apstākļus bērna personības attīstībai. Caur rotaļu bērns pašrealizējas, rodas ticība sev, gandarījums par paveikto. Taču šajā vecumposmā bērnam vēl ir svarīgs ir process, ne rezultāts. Bērnam rotaļā attīstās vēlme darboties, pieaug aktivitāte, pilnveidojas kustības.

Izglītojošā funkcija - rotaļa ir labākais veids zināšanu apguvei, jo bērns ik brīdī mācās pats to nemaz neapzinoties. Rotaļas laikā pilnveidojas izziņas darbības mehānismi, galvenie psihiskie procesi – sajūtas, uztvere, domāšana, atmiņa, un iztēle. Bērns iemācas spriest, analizēt, secināt, atcerēties, iztēloties, uztvert, sadzirdēt, sataustīt. Caur rotaļu bērni izzina sevi un pasauli. Kā arī rotaļa palīdz saglabāt tautas un ģimenes tradīcijas.

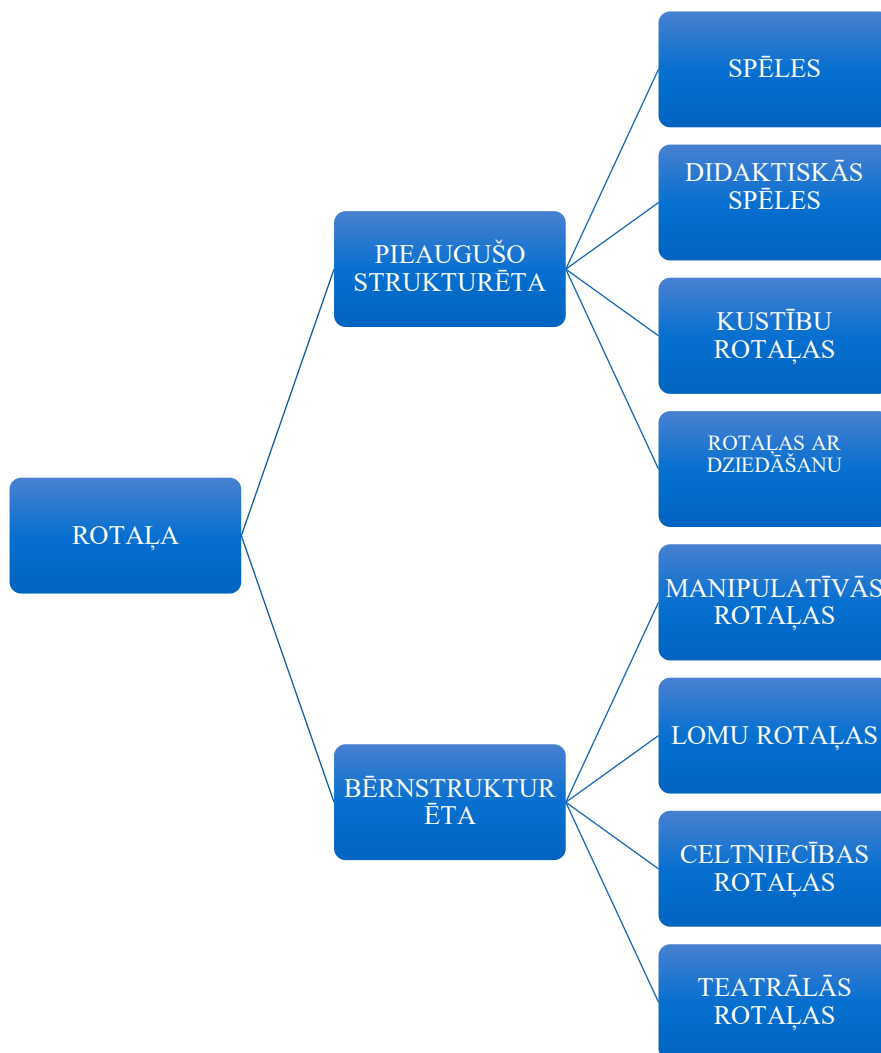
Saskarsmes funkcija – rotaļspēles ir pamats bērna emocionālās attīstības un socializācijas veicināšanai. Rotaļā bērnam veidojas emocionāls kontakts ar rotaļbiedru vai pieaugušo, bērns mācās rotaļāties ar kādu kopā un pakļauties noteikumiem.

Terapeitiskās funkcijas – Rotaļa kompensē, dod līdzsvaru, palīdz pārvarēt dažādas grūtības. Bērni rotaļās attaino traumējošas situācijas. Izspēlē tās daudzas reizes. Bērni rotaļas laikā izzin savas spējas. Rotaļa dod pieredzi kā pārvarēt grūtības. Rotaļas palīdz attīstīt prasmi uzvarēt un zaudēt ar godu – abas pieredzes ir vienlīdz svarīgas turpmākajā bērna dzīvē (Dzintere, Stangaine, 2007).

Rotaļa aplūkojama no dažādiem aspektiem - gan kā bērna patstāvīga darbība, gan kā pieaugušo organizēta darbība (Brice, 2013).

Kā norāda I. Stangaine, ASV zinātniece H. Švarcmane izveidojusi rotaļu klasifikāciju sadalot rotaļas divās grupās (Stangaine, 2015), (sk. 4. attēls).

1. **Bērnostukturētās** – rotaļas bez noteikumiem
2. **Pieaugušo strukturētās** – rotaļas ar noteikumiem

4..attēls Švarcmanes rotaļu klasifikācija

Teatrālās rotaļas – attīsta radošo domāšanu un iztēli, sekmē runas attīstību. Paplašina bērna redzesloku, rada interesi par literāriem darbiem. Rotaļājoties veidojas

pardzīvojums, noteikts jūtu stāvoklis. Šāda veida rotaļas palīdz izprast dzīvi, cilvēku attiecības un pašam sevi.

Lomu rotaļas – tiek uzskatītas par vērtīgāko no rotaļu veidiem, jo tieši pirmsskolā bērni sāk spēlēt lomu rotaļas, kas ir galvenais cilvēku savstarpējo attiecību atspoguļojums. Rotaļā bērni iepazīst savu identitāti un attaino reālas situācijas, lai risinātu specifiskas emocionālas reakcijas. Izspēlējot dažādas rotaļu lomas (ārsts, vecāks u. c.), bērns sagatavojas dzīvei, apgūst dažādas saskarsmes prasmes – mācās veidot dialogus, apgūst sociālo pieredzi, apzinās sevi kā kolektīva locekli, iegūst prasmi piekāpties, sadarboties, attīstās empātija, veidojas atbildības sajūta, kas sekmē pašapziņu. papildus mācoties analizēt, kontrolēt savu darbību, sadarboties ar citiem. Lomu rotaļās bērni daudz rotaļājoties runā, izspēlējot iedomātas savu rotaļlietu sarunas, šī darbība bērniem palīdz sākt raksturot savu uzvedību vārdiski.

Sīžeta lomu rotaļās ieteicams izspēlēt situācijas, kas bērnos rada lepnumu par varoņu vai savu rīcību, kas saistīta ar dažādu problēmu atrisināšanu, arī baiļu pārvarēšanu. Ar rotaļu paņēmieniem pirmsskolas vecuma bērns apgūst prasmes, kā rīkoties, lai pasargātu sevi no ugunsgrēka, iepazīst ielu satiksmes noteikumus, kas palīdz bērnam neapjukt draudu situācijā, bet darboties atbilstīgi iegūtajām zināšanām.

Celtniecības rotaļas - vidēja pirmsskolas vecumā kļūst ļoti aktuālas celtniecības rotaļas. Bērni ceļ, būvē un konstruē dažādu spriekšmetus un celtnes. Šajās rotaļās bērni attēlo ārējo pasauli, kuru pārveido pēc savas iekšējās iztēles. Šāda iekšējā iztēle bērnam būs vajadzīga, lai vēlāk domātu abstraktos jēdzienos un mācītos skolā (Lieģeniece, 1999). Tās sekmē bērnu pašattīstību – bērni izvērza mērķi un plāno savu darbību, sadarbojas, attīsta valodu, domāšanu un kustību koordināciju.

Kustību rotaļas - Īpaša nozīme bērnu attīstībā ir kustību rotaļām, caur kurām bērns trennē savu ķermeni, attīsta dažādas iemaņas un pauž savas emocijas. Šajā posmā noderīgas ir rotaļas un spēles, kas ļauj bērnam izlādēt uzkrāto enerģiju, jo šī posma īpaša iezīme ir bērna izteiktā aktivitāte, ko nodrošina viņa fiziskā attīstība, kas ne tikai norūda bērnus fiziski, bet ļauj izjust uzvaras prieku. Kustību rotaļās bērni apgūst arī saskarsmes prasmes – bērni darbojas komandā, redz viens otra sasniegumus un novērtē tos, mācās vērtēt sevi, saskatīt savas kļūdas, aktīvā darbībā pauž savas emocijas, sadarbojas.

Vidējā vecumposma bērniem patīk piedalīties kustību rotaļās, tomēr ne vienmēr bērni spēj samierināties ar zaudējumu. Arī pedagogam ir jāizturas uzmanīgi pret rotaļu rezultātu vērtēšanu

Didaktiskās spēles – tās mērķis ir sniegt bērnam noteiktas zināšanas, palīdzēt apgūt kādas iemaņas un prasmes. Ievērojot spēles nosacījumus, bērns sāk mācīties apspiest savu ego, pieņemt citas sabiedrības prasības, savaldīties un kontrolēt savu uzvedību atbilstoši sociālās vides prasībām. Vēl viens svarīgs aspekts ir didaktiskie uzdevumi, kas var būt ļoti daudzveidīgi. Bērniem radoši darbojoties, ir iespēja risināt noteiktus pedagoga izvirzītus izglītības un audzināšanas uzdevumus, attīstīt saskarsmes iemaņas, prasmi sadarboties. Bērns mācās pārvaldīt savu uzmanību, līdz ar ko, ja bērnam rodas interese par darbu, tiek attīstīta tīša uzmanība.

Liela loma bērna emocionālās atsaucības sekmēšanā caur rotaļu ir arī pedagogam. Pedagogam, plānojot mācību procesu un nodarbības gaitu, skaidri jāpārzina un jāizprot izvēlēto rotaļu attīstošie aspekti un sarežģītības līmenis. Pedagoga pozitīvais piemērs, līdzdalība, atbalsts un mijiedarbība sekmē bērna rotaļīgumu, kas veicina bērna kognitīvo, emocionālo un sociālo attīstību. Pedagogs ir atbildīgs par bērnu vajadzībām atbilstošas rotaļu vides izveidi, atvēlot pietiekamu laiku un vietu bērnu radošajām rotaļām. Pedagogs rūpējas par labvēlīgu grupas emocionālā klimata uzturēšanu, stimulē un atbalsta nedrošākos bērnus. Bērnu konfliktu gadījumā, pedagogam ir jāreaģē un jāizzina to iemesli. Kā arī pedagogam būtu jāveicina vecāku izpratne par rotaļas nozīmi bērnu dzīvesprasmju sekmēšanā.

Bērniem pirmskolas vecumā pēc iespējas biežāk jāorganizē dažādas rotaļas, kas rada pozitīvu emocionālo noskaņojumu, jāparedz arī elementi, kas vingrina pacietību, pieprasa striktu noteikumu ievērošanu, attīsta savaldību un rīcības paškontroles spēju veidošanos.

2. Empīriskais pētījums par bērnu emocionālās atsaucības sekmēšanu pedagoģiskajā procesā

2.1. Pētāmo metožu raksturojums

Empīriskais pētījums tika veikts Rīgas x izglītības iestādē. Pētījumā piedalījās 14 bērni (7 meitenes un 7 zēni). Pētījuma periods 2018. gada novembris- 2019. gada aprīlis.

Mērķis – praktiski izziņāt bērnu emocionālās atsaucības veidošanos pedagoģiskajā procesā un to saistību ar bērnu pozitīvu emociju veidošanos.

Pētījuma uzdevumi:

1. Izstrādāt kritērijus bērnu emocionālās atsaucības izziņāšanai.
2. Veikt bērnu emocionālās atsaucības izpēti novērošanas procesā.
3. Organizēt rotaļas un spēles pedagoģiskajā procesā, kas sekmē bērnu emocionālo atsaucību un pozitīvu savstarpēju attiecību veidošanos.
4. Apkopot pētījuma rezultātus un sniegt ieteikumus skolotājiem

Lai pārbaudītu hipotēzi tika izmantotas šādas datu ieguves metodes:

Novērošana – statistiskās izpētes pirmais posms. Tās uzdevums ir iegūt sākotnēju informāciju par pētāmo grupu, kas ļauj precīzāk izprast bērnu rīcības niansas un jēgu. Novērošanas laikā iegūtā informācija ir izejmateriāls un kā pamats statistiskās izpētes veikšanai.

Intervija –. pētniecības datu vākšanas metode, kurā iespējams iegūt daudzveidīgu informāciju.

Autore skaitlisko informāciju attēlo uzskatāmā tabulas veidā, kas ļauj materiālu uztvert kopumā. Kā tabulas papildinājumu autore izmanto grafiskus attēlus, kuros var labāk novērot rādītājus un attīstības tendences.

Analizējot procesu autore statisko informāciju attēlo grafiski, kas palīdz uzskatāmi raksturot pētāmo grupu. Grafiskais attēls ir kā tabulas papildinājums, jo grafiskajā attēlā labāk novērojams rādītāju salīdzinājums (Kristapsone, 2008).

2.2. Pētāmās grupas raksturojums

Pētāmā grupa sastāv no 14 bērniem. No kuriem 7 ir meitenes un 7 zēni. Ētisku apsvērumu dēļ bērnu vārdi ir mainīti.

Amanda (5g) – atraktīva, komunikabla, kustīga meitene. Vēlas būt grupas līdere, daudz un skaļi runā. Mīl būt dominējošā. Nemīl pakļauties noteikumiem, bieži neievēro rotaļu noteikumus. Labprāt visu dara pēc savas ieceres, nerēķinās ar citiem. Mīl regulēt citus – gan bērnus, gan pieaugušos. Draudzējas ar tiem, kuri pakļaujas viņas noteikumiem. Vienmēr vēlas būt pirmā it visā. Vislabprātāk spēlē lomu sižeta rotaļas par mājām. Aug ģimenē ar mammu un tēti, nesēn ir piedzimuši jaunākā māsiņa.

Jūlija (5g) – mierīga un nosvērta meitene. Nedroša, baidās paust savas emocijas. Grupā ir klusa, labprāt zīmē, krāso vai spēlējas ar grupas līderi Amandu. Ir labākās draudzenes. Ļauj Amandai sevi regulēt. Spēlē kopā mājas vai zīmē. Aug ģimenē ar mammu, tēti un mazo māsu 1.5g.

Liāna (5g) – mierīga, nosvērta meitene. Grupā ir klusa. Pārsvarā spēlējas viena vai ar meitenēm. Ģimenē ir vienīgais bērns.

Marta (5g) – mierīga meitene. Grupā ir klusa, kautrīga. Parasti spēlē ar meitenēm lelles, mājas vai zīmē. Aug ģimenē ar nedaudz jaunākām dvīņu māsiņām. Mājās esot aktīva un komunikabla.

Adriāns (4g) – noslēgts un mazrunīgs puisis. Pauž savas negatīvās emocijas, aizskarot citus. Pārsvarā spēlējas viens pats, par spēles draugu izmantojot savu mīļmantiņu, no kuras nešķiras ne brīdi. Runā ar to. Grupā reti komunicē ar kādu bērnu. Ja tomēr piedalās kopīgās rotaļās, tad ne uz ilgu laiku. Bieži kopīga rotaļa ar kādu bērnu beidzas ar strīdiem, puisis fiziski bērniem nodara pāri. Ģimenē ir vienīgais bērns, vecāki izdabā puisim. Viņa vietā dara to, ko viņš ir pats spējīgs izdarīt (nes uz rokām, apģērbj). Puisis dzīvo savā iedomu pasaulē. Mēdz izteikt audzinātājiem draudus nogalināt un uzskata to par normālu.

Marsels (5g) – kluss, noslēgts, nerunīgs puisis. Izvairās paust savas emocijas. Aug ģimenē ar vecāko māsu. Pārsvarā komunicē tikai ar dažiem grupas pušiem.

Reinards (4g) – aktīvs, gudrs, runīgs puisis. Ģimenē vēl ir dvīņubrālis, ar kuru iet vienā grupiņā, un mazāks brālis. Tētis ir jūrnieks, puīša uzvedība un garstāvoklis mainās, atkarībā no tā brīža situācijas ģimenē. Aktīvi komunicē ar visiem grupas bērniem.

Gustavs (5g) – nosvērts, gudrs puisis. Maz runā, taču pastāv par savu viedokli, zin ko vēlas. Ģimenē ir vidējais bērns. Draudzējas ar noteiktu loku bērnu.

Daniels (5g) – uzcītīgs, apzinīgs un runīgs puisis. Draudzējas ar visiem grupas bērniem. Aktīvi iesaista citus bērnus savās rotaļās. Aug bez tēva, ir vienīgais bērns ģimenē.

Daniils (4g) – mazrunīgs, taču savā bērnu kompānijā aktīvs puisis. Parasti noskatās, ko dara citi un tad turpina aizsākt. Mīl paslepus kādu kaitināt. Ģimenē vecākais bērns, ir mazāks brālis.

Makars (4g) – noslēgts, mazrunīgs puisis. Nemīl spēlēties viens, vienmēr meklē kādu, ar ko varētu rotaļāties, tādēļ iejaucās citu bērnu rotaļās. Bieži neizprot rotaļas noteikumus, tie viņam nav svarīgi. Uz tā pamata rodas konflikts ar citiem bērniem. Ģimenē vienīgais bērns.

Laima (4g) – mīla, dzīvespriecīga meitene. Vecākiem atnākot pakaļ, bieži rīko histērijas. Spēlējas meiteņu kompānijā. Laima ģimenē ir jaunākais bērns.

Rūta (5g) – mīla, gudra, klusa meitene. Rūtai patīk bērnudārzs, labs kontakts ir izveidojies ar audzinātājiem, taču meitene ir kautrīga un no rītiem nesveicinās un vakaros neatvadās ne no viena. Rūta labprāt pavada laiku audzinātājas tuvumā vai spēlējas viena, zīmē. Aug ģimenē ar tēti un mammu un jaunāku māsu.

Uljana (5g) – droša, aktīva, komunikabla meitene. Ar bagātu fantāziju. Tīcas uz līdera pozīcijām, vēlas, lai viss notiktu pēc viņas ieskatiem, lai panaktu savu mēdz arī fiziski ietekmēt bērnus. Labprāt spēlējas ar visiem grupas bērniem. Ģimenē aug bez tēva, ir jaunākais bērns.

Autore bērnu emocionālās atsaucības pētījumu sāka novembra mēnesī. Pirmsskolas vecuma bērnu attīstība norit nevienmērīgi, tādēļ lai pilnvērtīgi varētu veikt pētījumu, autore izstrādāja bērnu emocionālās atsaucības kritērijus, kuri tika sadalīti līmeņos, kas attiecīgi novērtēti ar ballēm (sk. 2. tabula), lai varētu noteikt katra bērna emocionālās atsaucības attīstības līmeni pētījuma sākumā un beigās.

2.tabula. Bērnu emocionālās atsaucības novērtēšanas kritēriji un līmeņi

Kritēriji	Augsts līmenis – 3 balles	Vidējs līmenis – 2 balles	Zems līmenis - 1 balle
1. Bērns pauž emocijas ar vārdiem, prot paskaidrot tās	Pauž un prot pamatot ar vārdiem savas emocijas.	Pēc skolotājas pamudinājuma izsaka savas emocijas un reizēm tās paskaidro.	Reti pauž savas emocijas, nevēlas tās paskaidrot.
2. Negatīvās emocijas pauž sociāli pieņemamā veidā (ne aizskarot citus)	Bērns spēj kontrolēt un paskaidrot savas negatīvās emocijas.	Pārsvarā emocijas spēj kontrolēt, nenodara pāri citiem.	Negatīvās emocijas nepauž ar vārdiem, reizēm aizskar citus bērnus (pagrūž, iekniebj, iebaksta, iesit).
3. Bērns izrāda empātiju	Izrāda empātiju, prot samīļot, pažēlot otru. Prot atvainoties, ja ir izdarījis kādam pāri.	Izrāda empātiju, samīļo pēc skolotājas uzaicinājuma.	Ļoti reti izrāda empātiju, vēlmi samīļot, pažēlot kādu.
4. Pieņem rotaļas noteikumus un prasības, pakļauj tām savu uzvedību.	Ievēro rotaļas noteikumus un prasības, spēj atbilstoši reaģēt (piekāpties, dalīties, izpalīdzēt).	Ievēro rotaļas noteikumus un prasības skolotājas mudināts (piekāpjas, palīdz, dalās)	Reti rotaļas laikā piekāpjas, dalās, palīdz rotaļas biedram.

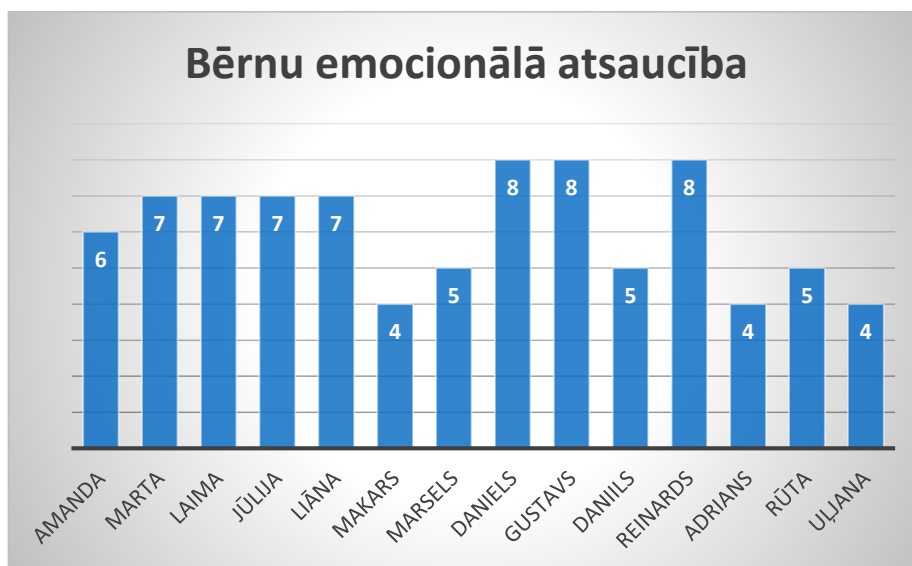
Autore vērtēja 14 bērnu emocionālo atsaucību, lai turpmāk spētu organizēt pedagoģisko procesu atbilstoši bērnu vajadzībām.

Autores novērtētie emocionālās atsaucības kritēriju iegūtie rezultāti atspoguļoti tabulā (sk. 3. tabula).

3.tabula. Bērnu emocionālās atsaucības kritēriju iegūtie rezultāti

		1.	2.	3.	4.	KOPĀ
1.	Amanda	1	2	2	1	6
2.	Marta	1	2	2	2	7
3.	Laima	1	2	2	2	7
4.	Jūlija	1	2	2	2	7
5.	Liāna	1	2	2	2	7
6.	Makars	1	1	1	1	4
7.	Marsels	1	1	1	2	5
8.	Daniels	2	2	2	2	8
9.	Gustavs	2	2	2	2	8
10.	Daniils	1	1	1	2	5
11.	Reinards	2	2	2	2	8
12.	Adriāns	1	1	1	1	4
13.	Rūta	1	2	1	1	5
14.	Uljana	1	1	1	1	4
KOPĀ		17	23	22	23	

Maksimālais punktu skaits, kuru katrs bērns varēja iegūt par četriem kritērijiem kopā ir 12 punkti. Pētījuma sākumā, katrs bērns, ir ieguvis dažādu ballu skaitu, taču tās svārstās no 4 - 8 ballēm, kas liecina par bērnu zemu emocionālo atsaucību un spēju kontrolēt savas emocijas un darbības (sk. 5. attēls). Autore analizēs un meklēs zemās emocionālās atsaucības ietekmējošos faktoros.

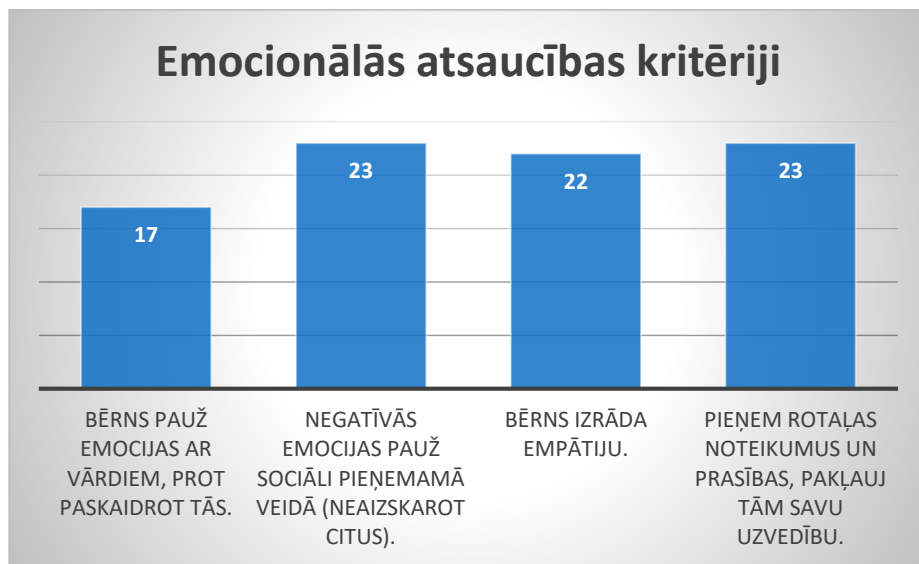

5. attēls. Bērnu emocionālās atsaučības izvērtējums pētījuma sākumā

Īpašu uzmanību autore pievērsīs bērniem, kuru vērtējumi bija viszemākie - Amandas, Adriana, Marsela, Rūtas, Uljānas, Daniila, Makara emocionālās atsaučības un pozitīvas saskarsmes veicināšanai.

Šie bērni reti pauž savas emocijas un nepasakaidro tās ar vārdiem, mēdz aizskart citus bērnus. Amanda mēdz uz bērniem blaut, vilkt viņus aiz rokas, ja tie nedara to, ko meitene vēlas. Adrians mēdz iesist vai pagrūst kādu bērnu. Viņš nespēj vārdiski paskaidrot savas vēlmes. (Piemēram Adrianam traucē bērna atrašanās tik tuvu un viņš viņam iesit). Marsels ļoti maz runā, savas emocijas viņš pauž pagrūžot, iesitot, atņemot mantu. Uljana, lai panāktu sev vēlamo rezultātu, mēdz bērnus ietekmet fiziski. Visiem bērniem raksturīga nevēlēšanās spēles laikā piekāpties un zemas empātijas jūtas.

Maksimālais ballu skaits, ko varēja iegūt katrs kritērijs ir 42 balles, taču kritēriji ieguva no 17 – 23 ballēm. (sk. 6. attēlu).

6. attēls. Kritēriju izvērtējums pētījuma sākumā

Vismazāk balles – 17, ir ieguvis kritērijs - bērns pauž emocijas ar vārdiem, prot paskaidrot tās. Lielākā daļa bērnu reti pauž savas emocijas, nevēlas tās paskaidrot, neapmierinātību izrāda raudot, kliezot, prieku smeļoties. Tikai daži bērni (Daniels, Gustavs, Reinards) pēc autore pamudinājuma izsaka savas emocijas un reizēm ir spējīgi tās paskaidrot.

Visvairāk – 23 balles ir ieguvuši divi kritēriji.

Kritērijs – **Negatīvās emocijas pauž sociāli pieņemamā veidā (neaizskarot citus).** Pārsvarā visi grupas bērni emocijas pauž sociāli pieņemamā veidā, neaizskarot citus, taču neviens no bērniem nav spējīgs paskaidrot savas negatīvās emocijas. Grupā ir arī bērni, kuri emociju uzplūdu brīdī var aizskart grupas biedru (Adriāns, Daniils, Makars, Marsels, Uljana, Amanda). Šajā vecumposmā bērni attīsta spēju vadīt emocijas un pielāgot tām savu uzvedību, taču šiem bērniem vēl nav attīstījusies paškontrolē pār savām emocijām un neveidojas adekvāta reakcija uz dažādiem emocionāli nozīmīgiem kairinātājiem.

Kritērijs – **Bērni pieņem rotaļas noteikumus un prasības, pakļauj tām savu uzvedību.** Bērni šajā vecumposmā tikai mācās rotaļāties sadarbojoties ar kādu un pakļauties rotaļas noteikumiem. Lielākā daļa bērnu ievēro rotaļas noteikumus un prasības autore mudināti, taču ir bērni, kuri negribīgi ievēro rotaļu noteikumus, reti rotaļas laikā

piekāpjas, dalās un negribīgi palīdz rotaļas biedram. (Amanda, Adrians, Makars, Rūta un Uļjana).

Analizējot rezultātus, var secināt, ka bērnu emocionālo atsaucību un pozitīvu savstarpējo sadarbību ietekmē vairāki faktori.

1. Iedzimtas rakstura īpatnības – raksturs ir cilvēka individuālp psiholoģiskās īpašības, kuras ir ieaudzinātas un noteic viņa darbības (uzvedības, izturēšanās) individuālo stilu. Raksturs veidojas audzināšanas rezultātā. Tā pamats 4-6 g.v. jau ir izveidojies, bērni bērnudārzā jau ierodas ar savām noteiktām rakstura īpatnībām un izturēšanās modeli. Ir bērni, kuri ir kautrīgāki pēc savas dabas (Marta, Jūlija, Liāna, Laima, Marsels, Rūta). Tādiem bērniem ir grūtāk adaptēties jaunā vidē, socializēties, atklāti paust savas emocijas un vēlmes. Kautrīguma dēļ viņi reti pauž savas emocijas un nevēlas tās paskaidrot. **Rūta** – plašs vārdu krājums, taču kautrīgums liedz pilvērtīgi komunicēt un sadarboties ar grupas biedriem.

2. Vecumposma īpatnības - bērni šajā vecumposmā tikai pamazām iepazīst sevi, savas emocijas, mācās izteikt un savaldīt tās.

3. Attiecības ģimenē – bērna pirmais un galvenais paraugs (gan pozitīvais, gan negatīvais) ir viņa vecāki. Uz bērnudārzu bērni ierodas jau ar sava veida priekšstatiem un iestrādātu uzvedības modeli, kādi tie ir viņa ģimenē (Amanda, Makars, Daniels, Gustavs, Daniils, Reinards, Adrians, Uļjana, Rūta).

Amanda – paaugstinātā aktivitāte aiz sevis nes vairākas uzvedības problēmas, kā arī koncentrēšanās un uzmanības deficīta problēmas. Veicot sarunu ar vecākiem, noprotu, ka Amandai trūkst vecāku nostādītu robežu un uzmanības ģimenē, jo ir piedzimis jaunākā māsiņa un mamma ar tēti vairāk uzmanību pievērš jaunākajam mazulim. Vecumposmu īpatnības dēļ, kā arī vecāku nevēlēšanās/nezināšanas rezultātā, Amandai ir vāji attīstījušās pašdisciplīnas un pašsavaldīšanās spējas, kas meitenei traucē ikdienas situācijās un rotaļās. Bērni bieži izvairās kontaktēties un spēlēt ar Amandu, jo meitene vēlas būt uzmanības centrā, vēlas pakļaut bērnus, bieži pārkāpj vai neievēro rotaļu noteikumus, ātri pārslēdz uzmanību uz citu nodarbi, ir skaļa un uzbudināta. Amandai nav izveidjušās bērnam izprotamas robežas ģimenē, kas savukārt traucē viņai kontaktēties un sadarboties ar bērniem un pieaugušajiem. Visatļautība nerada bērnam drošības izjūtu un pārliecību, bet gluži

pretēji – haosa izjūtu, bailes un pārgalvību, nespēju sevi kontrolēt un regulēt savas emocijas. Nespēja sadarboties un paklausīt pieaugušo prasībām bērņā rada nedrošību, nespēju dzīvot sabiedrībā, kur valda noteikti likumi un kārtība.

Adrians – noslēgts, uz agresiju vērsts puisis. Maz komunicē ar grupas biedriem, jo nespēj sadarboties. Meklējot, iesmeslus puisa noslēgtībai un agresivitātei, tika veiktas pārrunas ar Adriana vecākiem. Vecāki stāstīja, ka puisis ārpus bērnudārza nekomunicē ar vienaudžiem, jo ģimene neapmeklē bērnu rotaļu laukumus, draugos nav viņa vecuma bērnu. Brīvajā laikā Adrians rotaļājas ar savu mīksto rotaļlietu vai skatās televizoru, kurā bieži rāda agresīvas multfilmas vai ar tēti kopā skatās agresīvas filmas. Puisim ir vājas pašapkalpošanās prasmes, jo mājās bērņa vietā visu dara vecāki. Esmu vairākkārt lūgusi vecākiem Adrianam ļaut saģērbties un noģērbties pašam, taču vecāki manu lūgumu ignorē. Ja Adrians uz kādu paliek dusmīgs, viņš bērņiem mēdz iesist, iekost, pagrūst. Autorei, pēc viņas aizrādījuma, viņš solīja viņu nogalināt nošaujot. Novērojot puisi es sapratu, ka viņš dzīvo savā iedomu pasaulē. Šajā vecumposmā bieži jūk esošais ar nereālo, bērņi mīl fantazēt. Adrianam zūd robeža starp labo un ļauno. Autore Adriana vecākiem piedāvāja sazināties ar bezmaksas atbalsta programmu bērņa uzvedības grūtību pārvarēšanai, kā arī lūgusi mēģināt radīt mājās vidi, kurā bērņš neredz tik daudz filmas un multfilmas, tā vietā rast iespējas apmeklēt vietas, kurās Adrians varētu socializēties un tikties ar bērņiem arī ārpus bērnudārza.

Reinards – viens no jaunākajiem grupas bērņiem (4g), taču ar ļoti bagātīgu vārdu un zināšanu krājumu. Reinards labprāt piedalās kopīgās rotaļās, parasti spēj ievērot rotaļu noteikumus, izrāda empātiju pret citiem bērņiem. Reinarda vecāki daudz laika velta puisim, veiksmīgi iesaistās dēļa audzināšanas procesā. Mājās pārrunā, analizē notikumus. Ir atsaucīgi uz autores ieteikumiem, lūgumiem, kā arī izsaka savas bažas vai lūgumus pedagogam. Tas būtu pozitīvs piemērs vecāku un bērņa attiecībās, kā arī sadarbībā pedagogam ar vecākiem.

2.3. Pedagoģiskais process bērnu emocionālās atsaucības un bērnu pozitīvu savstarpējo attiecību sekmēšanai

Lai pētītu bērnu emocionālo atsaucību un bērnu savstarpējās attiecības, tika pielietotas mācību metodes un metodiskie paņēmieni, kas rosina bērnu emocionālās atsaucības attīstību un sekmē katra bērna iesaistīšanos pedagoģiskajā procesā.

Viena no empīriskā pētījuma metodēm, kura tika izmantota ir intervija. Lai izzinātu bērnu prasmi runāt par savām emocijām, skolotāja no rītiem katram bērnam centās uzdot jautājumus par viņu pašizjūtu un par viņu interesēm. Šāda skolotāja ieinteresētība ceļ bērna pašvērtējumu un prasmi analizēt savas izjūtas.

Jautājums: Kā tu šodien jūties?

Bērnu atbildes: Lielākā daļa atbild nepilnā teikumā, izsakoties vienā vārdā - "labi". Bērni atbild ar standarta frāzi, kura ,iespējams, neatspoguļo īsto bērna emocionālo stāvokli. Bērni nespēj atpazīt un noformulēt savas jūtas un emocijas plašāk.

Jautājums: Vai tev bērnudārzā patīk? Kas Tev patīk bērnudārzā?

Bērnu atbildes: Visi bērni, izņemot Adrianu atbildēja apstiprinoši, viņiem patīkot bērnudārzā. Daži arī varēja paskaidrot, kas tieši viņiem patīk. Dažiem patīk mācīties, citiem svinēt svētkus, vēl dažiem patīk spēlēties ar draugiem. Adriāns paskaidroja, ka viņam nepatīk bērnudārzā, jo nākot citas audzinātajās.

Jautājums: Vai tev bērnudārzā ir kāds draugs?

Bērnu atbildes: Visi bērni, izņemot Adrianu spēja nosaukt kādu ar ko draudzējas bērnudārzā. Adriāns par saviem draugiem uzskata rotaļu mīkstās mantiņas. Viņš ar tām spēlējas, sarunājas. Adriana atbilde: "Muša domā ka ne, mani draugi ir muša un Dūmiņš". (Muša un Dūmiņš ir rotaļlietas).

Jautājums: Kā jūs kopā pavadāt laiku? Ko / kādas spēles spēlējat?

Bērnu atbildes: bērni stāsta kādas spēles un rotaļas kopīgi bērnudārzā spēlē. Puiši spēlējas ar mašīnām, liek puzzles, spēlē arī kādas aktīvākas spēles – "Ķerenes", "Diena un nakts", "Paslēpes", "Bandītus". Meitenes dod priekšroku mierīgākām spēlēm, taisīt mājas, spēlēt lomu spēles, spēlēties ar lellēm, zīmēt, likt puzzles. Adriāns neiesaistās kopīgās rotaļās, uz jautājumu atbild: "Skrienu, spēlējos ar mušu!".

Jautājums: Vai jūs ar draugu arī kādreiz strīdaties? Par ko?

Bērnu atbildes: Pārsvarā bērni atbild, ka nestrīdas ar citiem.

Dažas bērnu atbildes: Daniels: “Jā, jo dažreiz kāds nemāk kaut ko, ko es māku”,

Amanda: “Labāk draudzējamies, nekā strīdamies. Dažreiz sanāk sastrīdēties”, **Rūta:** “Ja kāds no maniem draugiem pateiktu, ka vairs nav mans draugs, tad man vairs nebūtu drauga”.

Jautājums: Kā tu rīkojies, ja redzi, ka draugs raud, vai ir noskumis/ bēdājas?

Bērnu atbildes: Liela daļa bērnu atbild, ka samīļotu bērnu, kurš ir noskumis. Adrians un Makars neizrāda empātijas spējas pret bērnu pārdzīvojumiem. **Adrians:** “ Ja raud, tad ar viņu neviens negrib spēlēties. Puiši neraud, es tad pasūdzētos Tev!”

Uljana: “Neviens neraud, visi kopā spēlējas. Uljana neraud”.

Reinards: “Raud tikai meitenes”

Amanda: “Ja raudātu, es viņam iedotu končas”

Pie nosacījuma, ja bērni interviju neuztver kā piespiedu pasākumu, bet gan kā nepiespiestu sarunu, bērni ļoti labrāt iesaistās sarunā ar autori un izsaka savas domas. Autore secina, ka katram bērnam ir nepieciešama individuāla pieeja, jo bērni attīstās katrs savā tempā. Šobrīd, vislielākās socializācijas problēmas ir puisim Adrianam, kurš vienīgais atbildēja, ka viņam grupā neesot draugu. Bērni tik tiešām izvairās no kontakta ar Adrianu, jo viņam ir vāji attīstītas sadarbības un komunikācijas prasmes, kā arī ir novērota antisociāla uzvedība.

Pirmsskolas izglītības iestāžu pedagoģiskajā procesā rotaļas un spēles ir pamats bērna attīstības un socializācijas veicināšanai, tādēļ autore rotaļu iesaista rotaļnodarbībās, pastaigās un pēcpudīņu cēlienos. Īpašu uzmanību autore pievērš bērniem, kuri savas emocijas mēdz paust sociāli nepieņemamā veidā (Amanda, Adrians, Makars, Daniils, Uljana), kā arī tiem, kuri ir nepauž emocijas sava kautrīguma dēļ (Marta, Jūlija, Liāna, Laima, Marsels, Rūta).

Autore izmanto rotaļas no B. Brice “Viss sākas ar rotaļu”, Romenkovas, V. “Rotaļu attīstība”.

Lai sekmētu bērnu līdzjušanu (empātiju) un saskarmi, par neatņemamu rituālu mūsu grupai ir kļuvusi dzimšanas dienu svinēšana – autore izveidoja grupiņā plakātu, kurā ir atzīmēta katra bērna jubileja (sk. 1. pielikums).

Pedagoga darbība: Autore, rādot ar savu piemēru, mudina bērnus gatavot jubilāriem dāvaniņas, apsveikumus, piedalīties kopīgā dekorēšanā. Autore aicina vingrināties izteikt labus vārdus viens otram. Īpašs prieks autorei par Adrianu, kurš labprāt piedalās šajā aktivitātē un pats izdomā, ko labu pateikt jubilāram.

Bērnu darbība: Bērni sākumā nesekoja līdz jubilāriem plakātam. Taču autores mudināti, kļuva aizvien ieinteresētāki un labprāt iesaistījās šajā aktivitātē. Bērni jubilāram pušķo krēsli, skapītī iekar balonus, sveic jubilārus ar pašzīmētiem apsveikumiem un katrs bērns izdomā kādu novēlējumu vai komplimentu jubilāram. Amanda: “Lai tev jauka diena”, Gustavs: “Klausī savus vecākus”, Adriāns: “Novēlu Tev, lai tev būtu daudz mantas”, Reinārs: “Lai Tev daudz draugu”. Arī kautrīgākie bērni izsaka kādu novēlējumu jubilāram, jo ir ieinteresēti piedalīties šādā aktivitātē. Šī aktivitāte izraisa patīkamas emocijas un draudzīgu atmosfēru.

Lai stiprinātu “ES” apziņu, stāstot par sevi, savām velmēm, vajadzībām un emocijām, bērni gatavo katrs savu grāmatiņu “Mana grāmatiņa” (sk. 2. pielikums), kurā bērni ieraksta, iezīmē/ielīmē visu ar sevi saistīto informāciju (mans portrets, mans vārdiņš, mana ģimene, mani draugi, kur es dzīvoju, mana mīļākā rotaļlieta vai nodarbošanās, kas man patīk, manas emocijas u.t.). Kad grāmatiņa ir gatava, katrs bērns veido “Stāstu par sevi”, pastāstot citiem par sevi, savam interesēm un parādot grāmatiņu. Bērni ļoti labprāt stāsta par sevi, ir priecīgi, ja redz citu ieinteresētību savā personā. Attiecīgi raisās interesantas diskusijas par dažādām temām, piem. “Ģimene”, “Manas brīvdienas”, “Labākā dāvana”, “Emocijas un jūtas” u.t., un tādā veidā raisās arī bērnu valoda. Grāmatiņas mums grupā stāv bērniem pieejamā vietā, bērni ar tām bieži nodarbojas, brīvos brīžos papildinot ar zīmējumu vai ierakstu.

Lai mēs zinātu kā katrs no grupas biedriem katru dienu jūtas un varētu uzskatāmi sekot līdz savām un grupas biedru emocijām, autore, rīta rituālam, kopīgi ar bērniem, izgatavoja emociju plakātu “Kā es jūtos?” (sk. 3. pielikums).

Pedagoga darbība: Autore pirms plakāta izveidošanas pārrunāja ar bērniem emociju nozīmi, kādas var būt emocijas, kā tās izpaužas? Rosināja uz cieņpilnu attieksmi vienam pret otru. Lai labāk bērni spētu apzināties savas emocijas, autore piedāvāja izveidot emociju plakātu, kur bērni varēs katru dienu atzīmēt savu noskaņojumu.

Bērnu darbība: Pārsvarā bērni iesaistījās sarunā ar autori par emocijām. Katr izteica savu viedokli, daloties iespaidos par savām izjūtām. Daži bērni (Daniels, Amanda, Jūlija, Gustavs, Reinards, Marta, Liāna, Laima), pēc autores mudinājuma, ir spējīgi nosaukt pozitīvās un negatīvās emociju izpausmes, taču bija bērni, kuri tikai klausījās, nevēlējās iesaistīties sarunās (Uljana, Adrians, Makars, Daniils). Pārrunājot, kā paust savas emocijas, lai neaizskartu citus bērnus, arī bērni, kuriem novērojamas problēmas ar emociju kontrolēšanu, spēja izteikt viedokli, ka sist citam un apbižot nev pareizi un labi. Tad bērni sadalījās grupās un katra grupa uzzīmēja kopīgi savu emociju sejiņu. Katrs bērns uzrakstīja uz lapiņas savu vārdu un pielīmēja to pie knaģīša. Ik rītu bērni atnākot uz bernudārzu atzīmēja savu tās dienas garstāvokli, piespraužot knaģīti ar savu vārdu pie attiecīgās emocijas sejiņas. Bērniem bija iespēja dienas laikā mainīt knaģīša atrašanās vietu, atiecīgi garstāvoklim. Pirmajā reizē Adrians savu knaģīti uzsprauda uz dusmīgās sejiņas, Uljana uz bēdīgās, pārējie bērni uz domīgās vai priecīgās. Uz autores mudinājumu pastāstīt, kapēc Uljana ir bēdīga un Adrians dusmīgs, bērni nespēja paskaidrot savas emocijas. Adrians vēl dažas dienas, konsekventi, savu vārdu sprauda pie dusmīgās sejiņas, taču vēlāk arī Adrians sāka mainīt sava vārdu atrašanās vietu uz priecīgās sejiņas un domīgās.

Ikdienā, sistemātiski atgriežoties pie šī emociju plakāta, pārrunājot katra bērna emocijas, garstāvokli, vingrinājāmajos apgūt prasmi atpazīt un izrādīt savas emocijas, kā arī izteikt tās ar vārdiem, kā arī iemācīties just līdzīgu citam bērnam. Lai bērns spētu just līdzīgu citam bērnam, viņam pašam jājūtas saprastam un sadzirdētam.

Rotaļa mīmikas un empātijas vingrināšanai - **“Es esmu ļoti priecīgs”**.

Noteikumi. bērni sastājas aplī. Rotaļas vadītājs ar atbilstošu mīnīku un balsi izteiksmi saka: Es esmu ļoti priecīgs! Aplī stāvošie atkārtoti tekstu, imitējot arī mīmiku un runas izteiksmi. Blakus stāvošais bērns turpina: Es esmu ļoti miegains (mundrs, noguris, bēdīgs, dusmīgs, mīlīgs, skumjīgs, domīgs u.tt) ar atbilstošu izteiksmi un mīmiku.

Pedagoga darbība: Autore rotaļu sāka un ar savu piemēru parādīja bērniem, kā rotaļu spēlēt. Bija kopā ar bērniem, vēroja tos visas rotaļas garumā, ja kādam bērnam bija nepieciešams iedrošinājums vai palīdzība – autore to sniedza.

Bērnu darbība: Bērniem rotaļa patika, taču kautrīgākiem bērniem (Liāna, Rūta, Jūlija) bija nepieciešams autores iedrošinājums. Adrians pārsvarā attēloja dusmīgu un domīgu mīmiku, taču spēlējot so rotaļu vairākkārt mēdza rādīt arī smaidīgu un priecīgu tēlu. Makars pētīja citus un atkārtoja to pašu darbību. Kopumā bērni labprāt attēloja dažādus emociju stāvokļus.

Nedēļu, kurā iekrīt Valentīndiena nosaucām par draudzības nedēļu un veltījām draudzīgu attiecību veidošanai un stiprināšanai.

Pedagoga darbība: Autore ar bērniem pārrunāja jautājumus par draudzību. Kas ir draudzība? Vai tev ir draugi / draugs? Vai tev ir draugi bērnudārza grupā? Kā sauc tavu draugu? Ko jūs kopā ar draugu darat? Autore mudina bērnus izdomāt variantus, kā var iepriecināt draugus. Autore piedāvāja draugam izveidot vēstuli, kurā bērni var ko jauku uzzīmēt un uzrakstīt.

Bērnu darbība: Bērni kopīgi pārrunā tēmu par draudzību. Amanda labprāt runā visvairāk., Adrians, Daniils, Makars vairāk klausās citos bērns, paši izsakās mazāk, taču beigās piedāvā arī savus variantus, kā viņi gribētu iepriecināt draugus. Bērni izsaka savu viedokli – piedāvā uzzīmēt zīmējumu, uzrakstīt ko jauku, izgatavot kaut ko, kas iepriecinātu draugu. Nodarbībās kopīgi, sadarbojoties ar savu draugu, izzinot viņa mīļākās krāsas, viens otram bērni taisīja rokassprādzes. Viens otram dāvināja pašgatavotas sirsnīgas valentīndienā. Bērni labprāt zīmēja un grieza, vēlāk, kopīgi apdāvināvināja viens otru.

Tā kā šajā vecumposmā notiek arī savstarpēji konflikti, bieži nespējot vienoties par to, kā spēlēt un ar ko spēlēt, lai veiksmīgāk risinātu konfliktu situācijas un strīdus, autore izveidoja grupas vienā stūrītī “Miera paklāju”. Tas ir neliels pļeds uz kura dodas bērni izrunāt savas domstarpības. Konflikts, tas ir normāls process, apgūstot sadarbības prasmes. Konflikts rodas, kad notiek divu pušu interešu sadursme un, kas būtiski, ja konkrētajā brīdī vienas puses intereses ir šķērslis otras puses interešu īstenošanai. Piemēram, kamēr Makaru un Danielu katru dienu interesē sava mašīna, viss ir kārtībā – viņu intereses nav vienādas,

konflikts neveidojas. Taču, ja ir tikai viena trase, pa kuru vienlaikus var braukt tikai viena mašīna un abiem gribas sākt pirmajiem, tad puisu starpā rodas konflikts.

Pedagoga darbība: Autore apsēžas bērniem blakus un atgādina, ka konfliktus mēs nerisinām lamājoties vai sitot, bet gan izrunājoties un vienojoties. Autore uzdodot bērniem jautājumus mēģina rast mierīgu problēmas atrisinājumu. Autore jautā piem.: “Kā tu domā, kāpēc viņš tā rīkojas?” “Kā tu domā, kā viņš jūtas?” “Ko varētu darīt savādāk?” “Ko tu varētu darīt nākamreiz savādāk, lai būtu draudzīgāki savā starpā?”

Bērnu darbība: Bērni, kuri iesaistīti strīdā nosēžas uz paklāja. Bērni atbild uz autores jautājumiem un stāsta savu viedokli. Bieži abi viens otru vaino kādā pāridarījumā (piem. Makars un Daniils), taču nekad netur ilgi aizvainojumu. Bērni ātri viens otram piedod un turpina spēlēties kopīgi tālāk. Adrians sāk savas dusmas izteikt vārdiem, nevis fiziski aizskarot kādu. Ja viņš paliek dusmīgs, viņš bieži saka: “Es esmu dusmīgs” Autore mudināts izsaka arī lūgumu: “Nedari tā!”

Šajā vecumposmā bērni tikai mācās risināt konfliktsituācijas vārdiski, tādēļ parasti bērni nāk pie pieaugušā, šajā gadījumā pie autores, un stāsta, kas ir noticis. Autore, uzdodot jautājumus, mudina bērnus izvērtēt savu un biedra darbību un patstāvīgi meklēt risinājumus problēmu novēršanai, tādā veidā attīstot pārliecību par sevi, savām spējām. Autore akceptē bērna emocijas, kas savukārt bērnam liek saprast, ka viņa emocijas ir normālas, un viņš drīkst justies tā, kā jūtas. Pedagoga uzdevums ir parādīt bērnam, ka dusmas un neapmierinātību var izpaust arī savādāka veidā, kaut vai pasakot: “Esmu ļoti dusmīgs!” Konflikta risināšana drošā vidē bērnam soli pa solim iemāca to, kā regulēt savas emocijas. Jauni ieradumi jāatkarto atkal un atkal, līdz tiek izstrādāts pozitīvas sadarbības modelis starp bērniem.

Bērni ļoti labprāt spēlē sižeta – lomu rotaļas. Bērni bieži vien spēlē “Ģimenes” vai “Mājas”, “Dakterus”. Bērni lomas labprāt sadala paši un arī sižetu plāno patstāvīgi. Amanda vienmēr tiecas būt līdera lomā. Puišiem patreiz ir aktuāli izspēlēt “Bandītus un policistus”. Šajās rotaļās bērni bieži vien attaino savu dzīves pieredzi, redzēto un dzirdēto savā ģimenē. Kā arī veido prasmi pašam iekļauties rotaļu grupā, kopīgi veidot rotaļu vidi, piedalīties lomu sadalē, kā arī prast uz klausīt citu viedokli.

Rotaļa sadarbības prasmju veicināšanai - “**Stafete pāros**”. Rotaļā ir arī iekļauti elementi, kas ļauj izlādēt enerģiju, kas ir aktuāli šim vecumposmam. Bērni darbojas komandās, redz viens otra spējas, pēc rotaļas vērtē sevi un grupas biedrus.

Noteikumi. Grupa sadalās divās komandās, izlozējot krāsainus aplīšus. Bērni sastājas viens aiz otra divās rindās. Pretējā galā ir bļoda ar krāsainām bumbām un papīra lapa. Bērnu uzdevums ir pa pāriem pārnest uz lapas katru bumbu līdz tukšajai bļodai. Uzvar tā komanda, kura pirmā pārnes visas bumbas.

Pedagoga darbība: Nedrošākiem bērniem autore piepalīdzēja ar padomu, lai visi būtu veiksmīgi tikuši galā ar uzdevumu.

Bērnu darbība: Bērni izveido komandas. Aktīvi un emocionāli iesaistās rotaļā. Amanda vēlas būt ātrākā, taču esot pāri ar draudzeni Jūliju, nevar skriet un visu darīt tik ātri cik viņai to gribētos. Amanda, pēc pāris neveiksmīgiem mēģinājumiem, mēģina pielāgoties draudzenes tempam un strādāt komandā. Bērni ātri saprot, ka darbojoties komandā, jāpielāgojas komandas biedram un jādarbojas saskaņoti.

Rotaļa pozitīvu emociju un sadarbības veicināšanai, kā arī kautrības pārvarēšanai - “**Spogulis**”.

Noteikumi. Dalībnieki nostājas viens otram pretī, un mūzikas pavadībā viens veic kustības, otrs atkārto darbības kā spogulī. Tad mainās vietām.

Pedagoga darbība: lai iedrošinātu un atbalstītu, autore piedalījās rotaļā kopīgi ar bērniem.

Bērnu darbība: Visi bērni labprāt iesaistījās rotaļā, arī kautrīgākie, jo nebija jārunā, savas emocijas varēja izpaust neverbālā veidā.

Rotaļa “Pāri”

Noteikumi. Katram bērnam izdala kartiņu ar attēlu. Piem. ar attēliem, kas apzīmē pavasari. Bērnu uzdevums, pārvietojoties pa grupu, atrast savu pāri – bērnu, kuram ir kartiņa ar tādu pašu attēlu.

Pedagoga darbība: Autore izdala bērniem kartiņas ar pavasara attēliem un aicina tos atrast savu pāri – grupas biedru ar tādu pašu attēlu kartiņu. Kad bērni viens otru ir atraduši, autore piedāvā uzdejojot un nodziedāt dziesmu saistītu ar emociju izpaušanu “ Ja tu priecīgs esi” (sk. 4. pielikums).

Bērnu darbība: Bērni sāk meklēt savu pārīti. Amanda vēlas būt pirmā, atrast savu pārīti ātrāk par visiem. Ļoti aktīvi un haotiski kustās. Marta, Liāna, Jūlija nekur nesteidzas, mierīgi nogaida kamēr pāris pats atradīsies un atnāks pie viņām. Uljana atrodot savu pāri Laimu, apķeras un samīļojas ar to. Bērni dziedot dziesmu aktīvi attēlo dziesmu vārdus ar kustībām.

Rotaļa novērošanas spēju un draudzīgu jūtu attīstīšanai - **“Atrodi atšķirības”**

Noteikumi. Dalībnieki nostājas viens otram pretī, sasveicinās. Tad pagriež viens otram muguru un izmaina savā ārējā veidolā kādu detaļu.. Tad pagriežoties viens pret otru – nosauc izmaiņas, kas veiktas.

Pedagoga darbība: Autore, lai pamainītu pārus un bērni nebūtu vienmēr tikai ar saviem draugiem, piedāvāja bērniem izlozēt ar lapaiņām savu otru pāri. Spēlējot šo rotaļu pirmo reizi, bērniem bija nepieciešams pedagoga atbalsts, lai parādītu uz sava piemēra, kadas pārmaiņas bērni var veikt. Nākamajās reizēs, bērni spēlēja šo rotaļu bez pedagoga iejaukšanās.

Bērnu darbība: Bēri labprāt piekrīt lozēt, ar ko katrs būs. Amanda tiecās būt pirmā, kas izlozē, taču arī grupas kautrīgākās meitenes nu jau ir palikušas drošākas un labprāt ir vienas no pirmajām, kas izvelk lozi. Amandai ir grūtības nosaukt izmaiņas, kas ir notikušas otrā bērņā. Adrians turpretī ir ļoti vērīgs un uzmanīgs.

Bērni ir ļoti dažādi. Atšķiras arī bērnu garstāvoklis un emociju izpausmes ar kādām viņi ierodas bērnudārzā. Katru rītu, vērojot bērnus, autore ieviesa jaunu rīta rituālu ar dažādu veidu sasveicināšanos. Bērni mīl sveicināties dažādi, dažs klusi nosaka labrīt, kāds sveicienu padod droši un skaļi visiem grupas biedriem kopā (Amanda, Daniels), bet ir arī tādi bērni, (Rūta, Adrians, Jūlija, Liāna, Marta), kas ir kautrīgāki, kuri nelabprāt skaļi sveicinās, drīzāk nesveicinās nemaz, vai to dara pedagoga mudināti.

Pedagoga darbība: Lai padarītu ikrīta cēlienu bērniem patīkamāku un aizrautīgāku, autore piedāvāja bērniem izdomāt pašiem, dažādus veidus kādos viņi gribētu sasveicināties no rītiem.

Bērnu darbība: Bērni ļoti labprāt izteica savas domas un praktiski darbojās, pāros izspēlējot katru no sveicināšanās veidiem. Arī grupas klusākie un kautrīgākie bērni atrada sev tīkamāko no sveicināšanās veidiem.

Idejas apkopojām un izveidojām sasveicināšanās plakātu “Sveiki!”, ar fotogrāfijām, lai neaizmirstos un ik rītu varētu uzskatāmā veidā apskatīt katru no sasveicināšanās veidiem fotoattēlos (sk 5. pielikums).

Ja jau no bērnības, pirmsskolā, veicinam cieņpilnu attieksmi vienam pret otru, kas sevī ietver pieklājīgu izturēšanos un labas manieres. Ir patīkami, ja cilvēki apkārt viens pret otru izturas ar cieņu. Arī autores grupas bērni apguva pieklājības vārdus, pārrunāja situācijas, kurās būtu jāsaka: “paldies”, “atvaino”, “lūdzu”. Kā arī noskaidroja, kā tas ietekmē attiecības ar citiem cilvēkiem. Autore kopā ar bērniem lasīja grāmatas no sērijas “Manas pirmās manieres” (sk. 6. pielikums) un brīvajos brīžos lasīja pamācošus stāstus no grāmatas “Laiques likumiņi” (sk. 7. pielikums), kas mudina bērnus ieskatīties sevī, izprast sevi un kļūt labākam. Šī grāmata bērniem ļoti patika, viņi autori katru dienu lūdza palasīt grāmatu par labo un slikto feju burbuļpilsētā. Vēlāk bērni šīs gramatas varones – labo feju un slikto raganu attēloja savos zīmējumos un dramatizācijas rotaļās, kas savukārt veicina bērnu radošumu. Bērni paši izdomāja stāsta turpinājuma iespējamus variantus.

Rotaļa uzmanības vingrināšanai un pieklājības vārdu automatizēšanai. **“Lūdzu, lūdzu un paldies”.**

Noteikumi. Rotaļas dalībnieki sastājušies aplī. Rotaļas vadītājs lūdz: Bērni lūdzu parādiet rokas! Lūdzu pakustiniet, pašūpojiēt! Ja rotaļu dalībnieks saka burvju vārdu “lūdzu”, tad lūgums jāizpilda. Ja burvju vārdu nesaka, teiktais nav jāizpilda. Lūgumus izdomā rotaļas vadītājs, iesaistot darbībā arī kājas, galvu, plecus u. tml.

Bērnu darbība: Bērni labprāt spēlē spēli, visi aktīvi iesaistās komentējot un palīdzot kādam neuzmanīgākam rotaļas biedram. Amanda mēdz kļūdīties, taču ļoti cenšas, jo nemīl, ja draugi norāda uz viņas neuzmanību. Adrians rūpīgi klausās un nepieļauj neuzmanības kļūdas. Makars skatās, ko dara citi, un atkārtos aizpārējiem.

Kopumā spēle uzlaboja bērnu attieksmi pret pieklājības vārdiem, bērni sāka tos atcerēties pielietot arī ikdienas situācijās.

Kopīgi gatavojoties un svinot svētkus, autore sekmēja bērnu saskarsmes un sadarbības prasmes. Arī sadarbība ar vecākiem nedrīkst būt novērtēta par zemu, tādēļ, pēc iespējas, iesaistīju vecākus pirmsskolas ikdienas dzīvē, kā arī kopīgi gatavojāties un svinējām svētkus. Pētījuma laikā kopīgi svinējām Ziemassvētkus, Jauno gadu, Meteņus,

Lieldienas. Gatavojoties Latviešu gadskārtu svētkiem, bērni tika aicināti vērot pārmaiņas dabā, izteikt savas domas un priekšlikumus par svētku nozīmi, svinēšanas tradīcijām, grupas dekorēšanu. Praktiski darbojoties bērni veidoja dekorācijas grupai, apsveikumus, gāja rotaļās, spēlēja spēles.

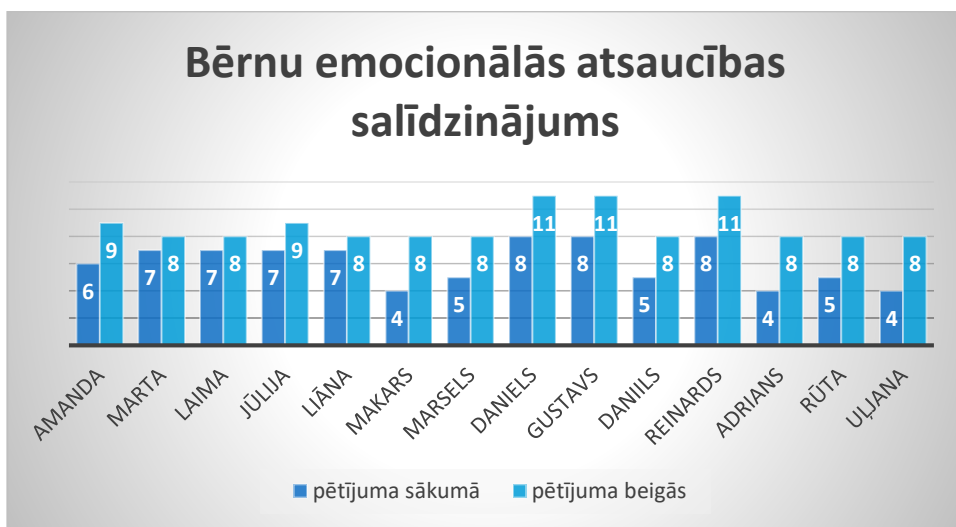
2.4. Pētījumā iegūto rezultātu analīze

Pētījuma beigās tika veikts atkārtots bērnu emocionālās atsaucības izvērtējums. Bērnu emocionālo atsaucību pētījuma beigās tika apkopota tabulā (sk. 4. tabula). Pozitīvās pārmaiņas ir iekrāsotas zilā krāsā.

4. tabula. Atkārtots bērnu emocionālās atsaucības izvērtējums

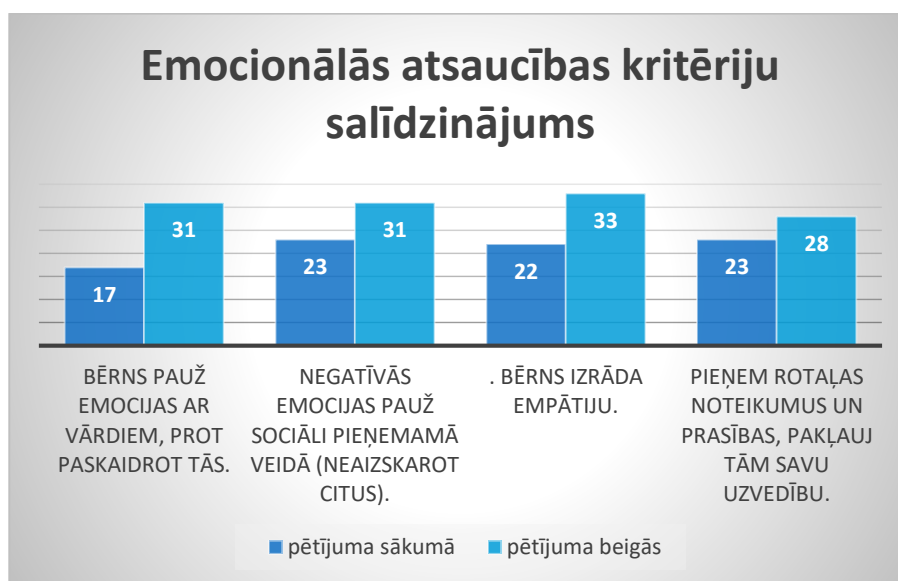
		1.	2.	3.	4.	KOPĀ
1.	Amanda	2	2	3	2	9
2.	Marta	2	2	2	2	8
3.	Laima	2	2	2	2	8
4.	Jūlija	2	2	3	2	9
5.	Liāna	2	2	2	2	8
6.	Makars	2	2	2	2	8
7.	Marsels	2	2	2	2	8
8.	Daniels	3	3	3	2	11
9.	Gustavs	3	3	3	2	11
10.	Daniils	2	2	2	2	8
11.	Reinards	3	3	3	2	11
12.	Adrians	2	2	2	2	8
13.	Rūta	2	2	2	2	8
14.	Uljana	2	2	2	2	8
KOPĀ		31	31	33	28	

Kopumā autore var secināt, ka pedagoģiskajā procesā iekļaujot sociāli emocionālās kompetences attīstīšanai rotaļas un praktiskas darbības, tās sekmē bērnu emocionālo atsaucību un pozitīvu savstarpējo sadarbību, ko var labi redzēt atspoguļotu diagrammas veidā (sk. 7. attēls).

7. attēls. Bērnu emocionālās atsaucības izvērtējums pētījuma beigās

Analizējot bērnu sociāli emocionālās atsaucības grafiku, kā arī emocionālās atsaucības kritēriju salīdzinājumu (sk. 8. attēls), autore var secināt, ka otrajā novērošanas periodā visiem pirmsskolas izglītības bērniem, kuri piedalījās pētījumā, ir novērojams augstāks ballu skaits salīdzinājumā ar pirmo novērošanas periodu, kas nozīmē, ka šiem bērniem, salīdzinājuma ar pētījuma sākumu, ir pieaugusi emocionālā atsaucība, kas kas liecina par par to, ka **hipotēze ir apstiprinājusies** - bērnu emocionālā atsaucība un prasme kontrolēt savas emocijas ietekmē bērnu pozitīvas savstarpējās attiecības.

8. attēls. Emocionālās atsaučības kritēriju salīdzinājums

Bērnu savstarpējās attiecības ir jūtami uzlabojušās. Vislabāk rezultāti ir uzlabojušies bērniem, kuriem pētījuma sākumā bija vismazākais ballu skaits. Tie ir **Adriāns, Makars, Uljana**. Salīdzinājumā ar pētījuma sākumu, šobrīd viņiem nav novērojamas agresijas izpausmes, bērni ir palikuši ieinteresētāki, sāk izrādīt empātiju – just līdzīgi un palīdzēt viens otram. Ir sākuši apspriest savas emocijas un meklēt konstruktīvu izeju no saspringtām situācijām, mierīgā, apzinātā veidā. Bērni nāk uz bērnību ar prieku.

Makars ir sācis izrādīt rūpes pret citiem bērniem. Piem. apsēdina Marselu sev priekšā, lai viņš redzētu ekrānu, jo ir mazāks. Ievēro rotaļu noteikumus, spēj novērtēt savu un citu rīcību, uzvedību. Taču vēl joprojām viņa noskaņojums un darbības mēdz būt atkarīgas no citiem cilvēkiem.

Autore īpaši vēlētos izcelt **Adriānu**, kura emocionālais stāvoklis, lika aizdomāties un sākt meklēt risinājumus, lai palīdzētu viņam socializēties. Tā mudināta autore veica savu pētījumu un sīkāk iepazīs ar teoriju šajā jomā. **Adriāns** ir sācis vairāk laika pavadīt kopā ar citiem grupas biedriem. Pats iesaistās spēlēs un rotaļās. Arī bērni vairs no Adriana neizvairās, kā to darīja agrāk. Autore ir atklājusi, ka Adriāns ar ļoti lielu interesi iesaistās visa veida eksperimentos un praktiskos darbos. Ar īpašu aizrautību viņš vēro pašu iestādīto augu augšanas procesu. Rūpējās par tiem, regulāri aplaistot. Arī Adriana vecāki ir

pamanījuši pārmaiņas zēna uzvedībā, Adrians uz bērnudārzu ir sācis iet ar prieku. Ir ieguvis sev jaunus rotaļbiedrus, kā arī uzticamības personu, audzinātājas lomā, pie kuras viņš zin, ka var vērsties pēc palīdzības un atbalsta. Adrians ir kļuvis uzmanīgāks, spēj savaldīties, nodibina acu kontaktu. Ievēro robežas un cenšas ievērot labas uzvedības likumus.

Amanda ir sākusi izteikt un paskaidrot savas emocijas, ļoti cenšas ievērot rotaļas noteikumus, pagaidām gan tikai pēc pedagoga aicinājuma. Lai arī Amandai ir saglabājusies vēlme visu darīt pa savam, Amanda ir sākusi izrādīt empātiju, samīļo, pažēlo otru, atvainojas, ja ir izdarījusi kādam pāri. Kā piemēru varu minēt, ka viņa pārsēdina Marselu tur kur viņai liekas piemērotāka vieta - kopā ar visiem citiem bērniem, taču rūpējas, lai viņš justos labi un varētu visu pārredzēt.

Marta, Laima, Jūlija un Liāna - sadzīves situācijās izrāda empātiju - gērbjoties palīdz viena otrai, aizpogā kleitai pogas, padod nokritušos cimodus. Meitenes vairs nav tik kautrīgas, pēc autores mudinājuma izsaka savas emocijas un paskaidro tās. Samīļo gan tikai pēc skolotājas uzaicinājuma. Emocijas spēj kontrolēt, taču vēl nav apguvušas paskaidrot savas negatīvās emocijas.

Reinards – spēlējas ar Marselu ārā ar mašīnām. Reinards paņem no Marsela mašīnu un saka, ka drīz atdos un aizbrauc prom. Marsels sāk gauži raudāt, Reinards brauc, bet vēro Marselu un pēc neilga brītiņa piebrauc pie drauga un atdod mašīnīti.

Marsels, Daniils vairāk laika pavada kopīgās rotaļās, bez agresijas izpausmēm, ja kaut kas neapmierina, cenšas izrunāt problēmu. Spēj dalīties ar mantām.

Ieteikumi skolotājiem

1. Esi izglītota! Skolotājam ir jāiepazīstas ar bērnu attīstības īpatnībām, lai tām varētu pielāgot audzināšanas principus.

2. Esi atbalsts un pozitīvs paraugs! Skolotājam jābūt pozitīvam paraugam un atbalstam visā pirmsskolas laikā.

3. Radi bērniem interesantu vidi! Skolotājam jārada bērniem interesantu vidi, iekļaujot rotaļas bērnu ikdienas darbībā, jāatrod katram bērnam piemērotu un atbilstošu aktivitāti. Tad arī bērni būs nodarbināti, ieinteresēti un grupā būs pozitīva emocionālā gaisotne.

4. Esi vērīga! Skolotājam jābūt vērīgai, jāpamana bērni, kuriem ir nepieciešama īpaša uzmanība vai palīdzība. Jācenšas noskaidrot bērna uzvedības problēmu cēloņus vai jāmeklē risinājumi un resursi bērna uzvedības problēmu pārvarēšanai.

Secinājumi

1. Emocijas stipri ietekmē bērnu socializāciju (savstarpejās attiecības). Emocionālas atsaucības svarīgs priekšnosacījums ir savu emociju atpazīšana.
2. Pirmsskolas vecums ir nozīmīgs periods cilvēka dzīvē, jo tad tiek veidoti pamati sevis un apkārtējās pasaules uztverei. Pedagoģiskais process balstās uz caurviju prasmēm, bez kurām nav iedomājama bērnudārza grupas darbība, uz to pamata veidojas visas pārējās prasmes, zināšanas un attieksmes.
3. Liela loma bērna emocionalās atsaucības sekmēšanā ir pieaugušajiem. Vecāki, jau no pašas dzimšanas ir bērna tuvākie cilvēki, kā arī pedagogs var sniegt lielu atbalstu un ieguldījumu bērnu emocionalās atsaucības attīstībā, tādēļ ļoti svarīga ir veiksmīga sadarbība starp pedagogu un vecākiem, informējot vecākus par drošas un labvēlīgas vides veidošanas pamatprincipiem.
4. Vidējā vecumposma bērni ir vispusēji attīstīti. Fiziskā attīstībā labvēlīgi ietekmē kā garīgo, tā arī psihisko attīstību. Bērnam aktīvi attīstās runa.
5. No prakses pierādās, ka ar rotaļas palīdzību bērns var veiksmīgi apgūt dažādas emocijas un to izpausmes veidus. Pirmsskolas izglītības iestāžu pedagoģiskajā procesā rotaļspēles ir pamats bērna attīstības un socializācijas veicināšanai un palīgs veidot prasmes izpaust savas vēlmes un vajadzības sociāli pieņemamā veidā.
6. Pētījuma rezultāti pierādīja, ka hipotēze ir apstiprinājusies.

Izmantotās literatūras saraksts

1. Aivars J., u.c (1999). *Psiholoģijas vārdnīca*. Rīga: Mācību grāmata.
2. Bakisa, A., Romēns, K. (1997). *Rotaļas ar bērnu no 1 dienas līdz 6 gadiem*. Rīga: Alberts XXI.
3. Banceviča, I. (1998). *Mazais draudziņ pulkā nāc*. Rīga: Avots.
4. Beļickis I., Blūma D., Koķe T. u.c. (2000) *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
5. Berns E. (2000). *Spēles ko spēlē cilvēki*. Rīga: Birojs Plus.
6. Bērziņa D. (2016). *Skolotājs un bērns izglītības sistēmā*. Zinātniski lietišķā konference. Pirmsskolas izglītība. Nr. 4., Cēsis: RPIVA.
7. Bērziņa, A. (2014). *Manas pirmās manieres*. Rīga: EGMONT LATVIJA
8. Brice, B. (2013). *Viss sākas ar rotaļu*. Rīga: RaKa.
9. Brinkmane, I. (2018). Zinātkāri un dzīvespriecīgi apjaust sevi un vidi ap sevi. *Pirmsskolas izglītība* Nr. 2, 3-4.
10. Dzintere, D., Stangaine, I. (2007). *Rotaļa – bērna dzīvesveids*. Rīga: RaKa.
11. Dzintere, D., Stangaine. I. (2007) *Rotaļa – bērna dzīvesprasmju sekmētāja*. Rīga: RaKa
12. Erikson, E. H. (1972). *The Life Cycles: Epigenesis of Identity*. New York: The Macmillan Company, 511-513p.
13. Fišers, R. (2005). *Mācīsim bērniem domāt*, Rīga: RAKA.
14. Gallard, D., Cartmell, M. (2014). *Psychology and Education*. Routledge
15. Ginnot, H. (2003). *Between Parents and child: The Bestselling Classic That Revolutionized Parents – Child Communication*. New York: Three Rivers Press, 256p.
16. Gleitman, H. (1987). *Basic psychology*. Canada: Penguin Books Canada.
17. Goulmens, D. (2001). *Tava emocionālā inteliģence*. Rīga: Jumava.
18. Hall, K., Curtin, A. and Rutherford, V. (2014). *Networks of Mind: Learning, Culture, Neuroscience*. Routledge.

19. Izglītības likums. (2012). Ministru kabineta noteikumi Nr.533. *Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām*. Rīga. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=250854>
20. Jurgena, I. (2002). *Vispārīgā pedagoģija*. Rīga: Izglītības soļi.
21. Karpova, Ā., Plotnieks, I. (1984). *Personība un saskarsme*. (Rīga: LVU).
22. Kramiņš, E. (2005). *Runas prasme saziņā*, Rīga: Turība.
23. Kristapsone, S. (2008). *Zinātniskā pētniecība studiju procesā*. Rīga: Jelgavas tipogrāfija.
24. Kurcinska, M. (2001). *Kids, Parents and Power Struggles*. New York: Harper Collins Publisher inc., 336p.
25. Lagoša, B. (2009). *Jaunākā pirmsskolas vecuma bērnu runas un komunikatīvās kompetences veicināšana radošajās rotaļās*. Maģistra darbs. Rīga: RPIVA.
26. Lieģeniece D. (1999). *Kopveseluma pieeja audzināšanā*. Rīga.: Raka.
27. Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New Yourk: Harper & Brothers.
28. Milts, A. (1994). *Spēle ar realitāti un izdomu*. Eseja. Kentauris XXI. - Nr.7. Rīga.
29. MK Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem (21.11.2018). Tiešsaistē: <https://likumi.lv/ta/id/303371-noteikumi-par-valsts-pirmsskolas-izglitibas-vadlinijam-un-pirmsskolas-izglitibas-programmu-paraugiem>
30. Omarova S. (2003). *Cilvēks runā ar cilvēku*. Rīga: Kamene.
31. Pat, Petrie (2011). *Communication Skills for Working with Children and Young People*. London, United Kingdom.
32. Piaget, J. (1968). *Six Psychological Studies*. New York: Vintage Books, 170p.
33. Plutchik, R. (1980). *Emotions: A psychoevolutionary synthesis*. N.Y.: Harper & Row.
34. Pļaveniece, M., Škuskovika, D. (2002). *Sociālā psiholoģija pedagogiem*. Rīga: RAKA.
35. Prīsjolkova, I. (2012). *Laires likumiņi*. Rīga.
36. Romenkova, V. (1997). *Rotaļu attīstība*. Rīga: Izdevniecība Vārti.

37. Stangaine, I. (2015). Bērna dzīvesdarbība rotaļā. *Bērna sasniegumu veicināšana pirmsskolā*. Rīga: RaKa, 24. – 61, lpp.
38. Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC
39. Valsts izglītības satura centrs. (2012). *Pirmsskolas izglītības mācību satura programma*. Pieejams:
https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pirmsskolai/pirmssk_izgl_mac_programma.pdf
40. Vorobjovs, A. (2000). *Vispārīgā psiholoģija*, Rīga: Izglītības soli
41. Брунер, Дж. (1987). *Игра, мышление и речь, перспективы*. Вопросы образования номер 1, Москва.
42. Выготский Л. С. (1966). *Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка*. Вопросы психологии. Москва: Смысл.
43. Выготский, Л. С. (1997). *Вопросы детской психологии*. – СПб.: СОЮЗ
44. Крысько В.Г. (2007). *Общая психология в схемах и комментариях*. - СПб.: Питер.
45. Майерс, Д. (2001). *Психология*. - Мн.: Попурри

Pielikumi

1. Pielikums Dzimšanas dienas plakāts

2. Pielikums Mana grāmatiņa

3. pielikums plakāts "Kā es šodien jūtos?"

5. Pielikums “Sasveicināšanas plakāts”

6. pielikums. Grāmatas no sērijas “Manas pirmās manieres”

7. pielikums. Grāmata "Laires likumiņi".

